

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та
мистецтв

Кафедра загальної та практичної психології

Освітня програма: Психологія. Практична психологія

Спеціальність: 053 Психологія

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття освітнього ступеня *магістр*

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ ДОШКІЛЬНЯТ З РІЗНИМ ТИПОМ
РАННЬОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ

Студента **Бойченко Анжели Анатоліївни**

Науковий керівник:

Литовченко Ніна Федорівна,
кандидат психологічних наук, доцент

Рецензенти:

Щотка Оксана Петрівна
кандидат психологічних наук, доцент;
Папуча Микола Васильович
доктор психологічних наук, професор

Допущено до захисту: ____ ____ 2024 р.

Завідувач кафедри:

Проф. _____ **Папуча М.В.**

Ніжин-2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	8
1.1. Проблема прив'язаності в наукових працях психологів.....	8
1.2. Особливості емоційної прив'язаності між дитиною дошкільного віку та значущим дорослим.....	15
РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	23
2.1. Комунікативна діяльність дошкільнят	23
2.2. Особливості комунікації та ранньої прив'язаності у дітей дошкільного віку.....	33
РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ РАННЬОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ	41
3.1. Обґрунтування методів дослідження	41
3.2. Психологічні особливості комунікації дошкільників з різним типом ранньої прив'язаності	47
ВИСНОВКИ	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	65
ДОДАТКИ	68

АНОТАЦІЯ

ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ ДОШКІЛЬНЯТ З РІЗНИМ ТИПОМ РАННЬОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ.

У роботі обґрунтовано поняття «рання прив'язаність», уточнена його психологічна сутність у порівнянні з іншими, використовуваними у сучасній психології поняттями. Рання прив'язаність дитини до матері є основою для розвитку емоційної стабільності, дозволяє дитині відчувати себе в безпеці та захищеності, що сприяє її правильному розвитку, як емоційно, так і соціально.

У результаті проведеного експериментального дослідження виявлено, що тип емоційної прив'язаності, який формується у ранньому віці, впливає на здатність дошкільника до соціальної взаємодії, розвитку комунікативних навичок і здатність до дослідницької активності. Внутрішня структура прив'язаності у дітей дошкільного віку з унікаючою прив'язаністю містить інтерналізований досвід батьківського відторгнення, емоційної холодності, вимогливості і контролю. Батьківська унікаюча прив'язаність є умовою, за якої не формується надійний тип прив'язаності у дитини, оскільки дослідницька й комунікативна активність дитини обмежена відповідними батьківськими стандартами і при цьому відсутня емоційна складова стосунків прив'язаності. Унікаюча поведінка стає своєрідним захистом від батьківського відторгнення. Амбівалентна прив'язаність дитини до матері виявляється у високому контролі, інфантилізації і симбіотичному зв'язку. Надійна прив'язаність виявляється в батьківському відношенні за типом прийняття. Дитина дошкільного віку має розвинену комунікативну компетентність.

Ключові слова: прив'язаність, рання прив'язаність, надійна прив'язаність, унікаюча прив'язаність, амбівалентна прив'язаність, компетентність, комунікація, спілкування, дошкільний вік.

ANNOTATION
**PECULIARITIES OF COMMUNICATION OF PRESCHOOLERS WITH
DIFFERENT TYPES OF EARLY ATTACHMENT**

The work substantiates the concept of early attachment, clarifies its psychological essence in comparison with other concepts used in modern psychology. The early attachment of a child to his mother is the basis for the development of emotional stability, allows the child to feel safe and secure, which contributes to its proper development, both emotionally and socially.

As a result of the conducted experimental study, it was found that the type of emotional attachment that is formed at an early age affects the preschooler's ability to social interaction, develop communication skills and the ability to research activity. The internal structure of attachment in preschool children with avoidant attachment contains internalized experience of parental rejection, emotional coldness, demandingness and control. Parental avoidant attachment is a condition under which a reliable type of attachment is not formed in a child, since the child's research and communicative activity is limited by appropriate parental standards and at the same time there is no emotional component of the attachment relationship. Avoidant behavior becomes a kind of protection against parental rejection. The child's ambivalent attachment to the mother is manifested in high control, infantilization and symbiotic connection. Reliable attachment is manifested in the parental relationship by the type of acceptance. A preschool child has developed communicative competence.

Key words: attachment, early attachment, secure attachment, avoidant attachment, ambivalent attachment, competence, communication, socialization, preschool age.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Зростання інтересу до проблем дитячо-батьківських відносин обумовлено новими соціальними, культурними і економічними змінами в сучасній Україні. Державі потрібні громадяни, які можуть не тільки зберігати українську духовність, а й брати активну участь у побудові країни нового типу. Враховуючи, що держава починається з родини, стає зрозумілим зростання інтересу з боку науковців-психологів до процесів, що відбуваються в сучасній сім'ї. Сім'я, як найближче оточення задовольняє потреби дитини у визнанні, прийнятті, захисті, емоційній підтримці і повазі. Якість задоволення цих базових потреб стає джерелом і умовою розвитку психіки дитини і визначає якісний зміст прив'язаності дитини до матері.

Слідом за Д. Боулбі, М.А.Василенко, М. Ейнсворт, А. Реаном, під прив'язаністю ми розуміємо інтегративне утворення психіки дитини, що включає в себе її емоційний зв'язок з матір'ю, образ матері і першу соціальну поведінку, адресовану їй, що дає дитині відчуття близькості, безпеки, надійності відносин.

Виходячи з положення про те, що ненадійні відносини прив'язаності дитини до матері здійснюють вплив на подальші соціальні контакти дитини та чинять в цілому деструктивний вплив на розвиток особистості дитини, гостро постає проблема пошуку ефективної моделі корекції порушень прихильності людини вже у дитячому віці. У дослідженнях вчених показана міжпоколінна перспектива формування особливостей прихильності дитини до матері (Н.Н.Авдєєва, К.Х.Бріш, Е.С.Калмикова, І.Ю.Хамітова,); взаємозв'язок материнської позиції і особливостей становлення особистості дитини (А.С.Співаковська); феномен батьківської установки (А.Я.Варга, В.А.Смехов).

Не заперечуючи вагомості цих наукових здобутків для психологічного дослідження проблематики людської прив'язаності, зауважимо, що умови формування ненадійної прихильності дитини до матері та чинники, що її детермінують, поки що залишилися поза увагою їх авторів.

Як відомо, поява дитини тягне за собою трансформацію сімейної системи, різноманітні зміни життя родини, що може стати стресогенним чинником для матері (М.Хьюстон, В.Штребе). У даному контексті на перший план виступає специфіка функціонування психологічного захисту матері і те, як це психічне утворення здійснює вплив на організацію її взаємодії з дитиною.

Об'єкт дослідження – комунікація дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – особливості комунікації дошкільнят з різним типом ранньої прив'язаності батьків.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та емпірично дослідити психологічні особливості особливості комунікації дошкільнят з різним типом ранньої прив'язаності.

Гіпотеза дослідження полягає у припущенні про те, що умовою розвиненої комунікативної компетентності дитини дошкільного віку виступає надійна прив'язаність, яка формується у дитини за умов прийняття її матір'ю.

Відповідно до сформульованої мети визначено такі **завдання дослідження:**

- 1) здійснити теоретичний аналіз наукових досліджень у вітчизняній та зарубіжній літературі щодо проблеми комунікації у психології;
- 2) на підставі теоретичного вивчення проблеми проаналізувати особливості комунікації у дітей дошкільного віку;
- 3) емпірично дослідити особливості комунікації дошкільнят з різним типом ранньої прив'язаності;
- 4) внаслідок теоретичного та емпіричного дослідження визначити особливості комунікації дошкільнят з різним типом ранньої прив'язаності.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали сучасні погляди на предмет психології прихильності (Дж. Боулбі, М. Ейнсворт та ін.); принцип розвитку психіки в діяльності (Г.С. Костюк, С.Д.Максименко та ін.); концептуальні положення культурно-історичної теорії розвитку (Л.С.Виготський, О.І. Власова, А.Б. Коваленко, В.А.Семиченко);

концептуальні положення системного підходу до вивчення закономірностей психічного розвитку (Г.О. Балл, Г.С. Костюк, В.О. Моляко та ін.); інтуїтивні чинники дитячо-батьківських стосунків (К.Л. Мілютіна, Т.С. Яценко); положення про варіативну ситуацію розвитку (Н.Є. Завацька, Т.М.Яблонська).

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на теоретичних, емпіричних та статистичних методах.

теоретичні: аналіз, синтез, порівняння, систематизація та узагальнення;

емпіричні: процедура дослідження характеру прихильності дитини до матері здійснювалася за допомогою наступних методик: шкали прихильності дитини до членів своєї сім'ї (А. Баркан), проективної методики Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прихильності дитини до матері, спостереження.

Вибір проективних методик зумовлювався тим, що прихильність формується у довербальний період, коли для дитини усвідомити якість прихильності досить важко.

Процедура дослідження особливостей комунікації дошкільників здійснювалася за допомогою наступних методик: методики В. Клименко «Словникова мобільність», методики «Діагностика граматичної побудови речень старших дошкільників», модифікованої методики «Діагностика зв'язного мовлення», методики «Діагностика здібностей дітей до партнерської взаємодії»

статистичні методи обробки даних. Обробка отриманих даних і графічна презентація результатів дослідження здійснювалася за допомогою комп'ютерного пакету статистичних програм SPSS 20.0.8

Емпірична база дослідження. У дослідженні дитячо-батьківської прихильності в дошкільному віці взяли участь 20 діад мати – дитина. З них: діти віком 4,5-6 років, 9 дівчаток і 11 хлопчиків, 20 осіб – це мами віком від

24 до 36 років, усього в дослідженні взяло участь 40 осіб. Дослідження було проведене на базі Носівського дошкільного навчального закладу «Ромашка».

Надійність та вірогідність результатів дослідження забезпечується методологічною обґрунтованістю його положень, відповідністю сучасним науковим поглядам на роль батьків у психічному розвитку дитини, комплексністю методичного забезпечення, репрезентативністю вибірки, підбором адекватних методів математичної статистики.

Наукова новизна і теоретичне значення одержаних результатів. Уточнено умови формування якості ранньої прив'язаності дитини до матері. Подальшого розвитку набули теоретичні напрацювання щодо проблеми психологічних особливостей комунікації дошкільнят з різним типом ранньої прив'язаності.

Практичне значення. На основі отриманих результатів теоретичного та емпіричного дослідження вникає можливість використання матеріалів магістерської роботи для психологічного супроводу, профілактики й корекції проблем дитячо- батьківських стосунків.

Апробація результатів. Результати дослідження були апробовані на XIV Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія і війна» (23-24 квітня 2024 року, м. Ніжин)

Структура та обсяг магістерської роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний текст викладено на 64 сторінках.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ПІДХОДІВ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИВ'ЯЗАНOSTІ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

1. 1. Проблема прив'язаності в наукових працях психологів

Батьківсько-дитячі стосунки надзвичайно важливі для розвитку дитини, їх роль особлива у формуванні основних соціальних зв'язків і психічного розвитку. Дитина є соціальною істотою, яка через взаємодію з дорослими освоює культурно-історичні норми і закони, що визначають її розвиток. Виготський підкреслював, що з самого народження дитина має певні біологічні форми поведінки, які стають основою для подальшої соціалізації. Це дозволяє збудувати комплексні стосунки, через які дитина реалізує свою активність у соціумі.

Оскільки людина є частиною суспільства, її психіка та здібності адаптуються через соціальні та культурні впливи. Цей перехід можливий завдяки вихованню та навчанню, які повинні бути систематичними, цілеспрямованими й організованими, щоб допомогти дитині розвинути необхідні навички для життя в суспільстві. Виховання й навчання забезпечують формування вищих психічних функцій, що є основою для успішної адаптації та розвитку особистості в соціумі.

Соціалізація є процесом, в якому взаємодія з дорослими і соціальним середовищем відіграє центральну роль у розвитку особистості. Виготський розглядав соціальні стосунки як ключовий елемент для формування внутрішніх психічних процесів у дитини. Дитина в процесі комунікації з іншими людьми вчиться застосовувати соціальні зразки поведінки, засоби пізнання та способи взаємодії, які є важливими для її адаптації в суспільстві.

Психічні функції, такі як мислення, пам'ять, увага, уявлення, спочатку мають зовнішню, соціальну природу і лише з часом стають внутрішніми, індивідуальними. Процес інтеріоризації, за Виготським, означає перехід зовнішніх соціальних функцій у внутрішній психічний план. Тобто, через інтеракцію з іншими людьми дитина не лише засвоює культурні норми та цінності, а й формує власну здатність до самостійного мислення і рефлексії.

Взаємодія дитини з дорослим є базисом для засвоєння нею культурних норм, поведінкових моделей і засобів пізнання світу, що відбувається через соціальну співпрацю. Колективні форми поведінки, спочатку зовнішні,

поступово перетворюються на внутрішні, індивідуальні функції через процес інтеріоризації. Взаємодія дитини із соціальним середовищем є головним чинником, що визначає динаміку її вікового розвитку та ключовим аспектом соціалізації індивіда, відповідно до концепції розвитку дитини.

Концепція соціальної ситуації розвитку є ключовим поняттям у психології розвитку. Основн її ідея полягає в тому, що на кожному віковому етапі у дитини формується унікальне поєднання соціальних умов і взаємодій, яке впливає на її розвиток. Соціальна ситуація розвитку є відправною точкою для динамічних змін, які відбуваються у процесі розвитку дитини. Вона визначає форми і способи, за допомогою яких дитина освоює нові риси особистості. Соціальне середовище виступає джерелом розвитку, з якого дитина черпає свій досвід, трансформуючи його в індивідуальні якості. Це підкреслює важливість соціального контексту і взаємодії з іншими людьми в процесі формування особистості на кожному етапі розвитку [13 с. 258].

Дитина сприймає світ через взаємодію з дорослими або іншими людьми, які виступають посередниками між нею та навколишнім середовищем. Все, що дитина вивчає чи пізнає, відбувається у рамках соціальних взаємодій. Дитина не є ізольованою, а повністю інтегрована у соціум. Дорослі стають своєрідними провідниками, які допомагають дитині зрозуміти і засвоїти культурні норми, правила поведінки, знання та цінності. На ранніх етапах життя дитина фізично, емоційно та психологічно залежить від тих, хто доглядає за нею. Це включає не лише фізичні потреби, але й соціальні – увагу, взаємодію, любов. Таким чином, розвиток дитини відбувається через її взаємодію з соціальним середовищем, а також через оволодіння культурними інструментами, такими як мова [14, с. 281].

Відповідно до концепції соціальної ситуації розвитку соціальне середовище, у якому перебуває дитина, формує її спосіб життя і впливає на виникнення центральних новоутворень у психіці, які стають основою для змін у структурі свідомості. Нові характеристики свідомості, згідно концепції, включають: сприйняття реальності (дитина починає по-іншому взаємодіяти з

навколишнім світом, внутрішнє сприйняття (мінюється усвідомлення власного «Я» і психічної активності), перебудова відносин (виникає нова система стосунків дитини як із зовнішнім світом, так і з самою собою). Розвиток дитини є опосередкованим її діяльністю та взаємодією із соціальним середовищем [13, с. 259].

Вплив якості батьківського ставлення на вікові зміни в розвитку дитини є провідним для розуміння психосоціального розвитку. Теорія прив'язаності Джона Боулбі підкреслює важливість ранніх стосунків із близькими дорослими. Боулбі вважав, що прив'язаність – це вроджена поведінка, що виникає у відповідь на потребу дитини у безпеці й емоційній підтримці. Мати (або інша фігура прив'язаності) виконує роль «бази безпеки», що стимулює розвиток дослідницької поведінки, яка є важливою для адаптації й навчання. Таким чином, якість цих перших стосунків може значно вплинути на здатність дитини справлятися з віковими викликами, формувати довіру до світу й розвивати автономність [4].

Чутливість дорослого до потреб дитини у формуванні безпечної прив'язаності та розвитку її особистості надважлива. Джон Боулбі та Мері Ейнсворт підкреслюють, що реакція матері або іншого близького дорослого на сигнали дитини забезпечує їй відчуття емоційного благополуччя, що є базисом для розвитку соціальної психіки дитини. Чутливість матері ключова для формування безпечної прив'язаності, що закладає основу для соціального і психологічного розвитку дитини та забезпечення «рівноваги» та емоційної підтримки в соціальній реальності. Цей процес формує фундамент для подальшого соціального та морального розвитку особистості дитини.

Поява етичних інстанцій важлива у становленні особистості дитини. Це дозволяє їй усвідомлювати себе як частину соціуму, розвивати здатність до рефлексії та визначати свої життєві орієнтири. Завдяки цьому дитина набуває цілісного бачення світу і себе в ньому, що впливає на її поведінку, діяльність і систему цінностей. Це лягає в основу внутрішньої позиції дитини, яка

«характеризує особистість дитини в цілому, визначаючи її поведінку, діяльність і всю систему її ставлення до дійсності і до самої себе» [2, с. 44-46].

Згідно з О. Г. Максименком, детермінуючими чинниками батьківського ставлення до дитини є кілька ключових аспектів:

1. Особливості структури особистості – кожна людина має індивідуальні психологічні характеристики, які визначають, як вона ставиться до інших людей, зокрема до своїх дітей.

2. Об'єктні стосунки – це стосунки людини з іншими людьми (особливо в дитячому віці), які впливають на її майбутнє ставлення до дітей. Це включає взаємодію з батьками, родичами та іншими важливими постатями в житті.

3. Психосексуальний розвиток – етапи психосексуального розвитку людини, що формують її ставлення до сексуальності та інтимних стосунків, можуть впливати на батьківське ставлення до дитини.

4. Наявність чи відсутність психічних травм у ранньому онтогенезі – пережиті психічні травми в дитинстві можуть значно впливати на те, як людина виховує своїх дітей, а також на емоційні зв'язки між ними.

Ці чинники разом визначають, як батьки сприймають своїх дітей та як вони взаємодіють із ними, що в свою чергу впливає на розвиток дитини [21, с. 190].

Депривація означає позбавлення дитини необхідних умов для емоційного та психологічного розвитку, таких як стабільне середовище, емоційна підтримка та безпека. Наслідки цього можуть включати:

- почуття небезпеки – дитина, що росте в умовах нестабільності, може відчувати постійну тривогу щодо свого оточення.

- непередбачуваність – відсутність надійного емоційного зв'язку з опікунами або в умовах невизначеності дитина не може прогнозувати свої потреби, що призводить до стресу.

- невідчужуваність середовища – відчуття, що навколишнє середовище не можна змінити чи контролювати, може призвести до безсилля та пасивності.

- мінімальна відповідальність за зміни – без належної підтримки та прикладів позитивних змін дитина не вчиться відповідати за своє життя та приймати відповідальні рішення.

Ці фактори можуть значно впливати на психоемоційний розвиток дитини, спричиняючи проблеми в подальшому житті, зокрема в міжособистісних стосунках, здатності справлятися зі стресом та адаптуватися до змін. «У дитини виникає почуття небезпеки, непередбачуваності, непідконтрольності середовища, мінімальної власної відповідальності за його зміни в напрямі забезпечення комфортного існування» [20, с. 11].

Соціальної активності дитини важлива на ранніх етапах її розвитку. Спілкування з близьким дорослим має величезне значення для отримання необхідної інформації, яка сприяє індивідуальному розвитку. Дорослий, який ставиться до дитини як до партнера по спілкуванню, допомагає їй формувати «зону найближчого розвитку». Якщо ж дорослий обмежується лише фізичними потребами дитини (їжею та доглядом), це може затримати її соціалізацію і розвиток, адже дитина залишатиметься в стані відокремленості та недоотримуватиме важливі стимулюючі впливи для свого розвитку [19].

Систематичне емоційне спілкування з дорослим сприяє позитивним змінам у дітей, що, в свою чергу, позитивно впливає на їх пізнавальний розвиток. Проте важливою є не лише сама взаємодія, але й етапи її розвитку: зі збільшенням віку і розвитку дитини система взаємин збагачується новими видами зв'язків, що мають відповідати новим формам спілкування. Гармонійність цієї системи залежить від поступового включення нових зв'язків.

Для дітей від одного до трьох років важливими чинниками емоційного розвитку є умови організації ігрової діяльності та особливості комунікації з дорослими. Ігрова діяльність у цьому віці є важливим інструментом для розвитку емоцій, оскільки через гру дитина вчиться виражати свої почуття, розуміти емоції інших, а також розвивати соціальні навички. Комунікація з дорослими, зокрема з батьками або вихователями, також грає вирішальну роль.

Дорослий є моделлю для дитини, допомагаючи їй пізнавати емоції, виражати їх і навчає адекватним способам взаємодії з оточуючими. Підтримка та увага з боку дорослих створюють емоційну основу для подальшого розвитку дитини [7].

На ранніх етапах розвитку дитина залежить від взаємодії з найближчими дорослими, переважно з членами сім'ї. Їхня поведінка, ставлення та взаємодія з дитиною визначають основи для формування у неї початкового розуміння світу. Взаємодія з батьками або іншими значущими фігурами дає дитині не лише необхідну інформацію, а й емоційне середовище для формування довіри, соціальних навичок та впевненості у власних силах. Виховний процес, організований матір'ю чи батьком, забезпечує основи для розвитку соціальних, когнітивних та емоційних аспектів особистості дитини.

Згідно з І.Д. Бех, яка підкреслює важливість особистісно орієнтованого виховання, яке націлене на розвиток внутрішнього потенціалу дитини. Важливим аспектом є те, що дитина повинна мати можливість самостійно усвідомлювати себе як особистість, що дозволяє їй розвивати свій унікальний шлях самовираження та самореалізації. Водночас, для досягнення цієї мети, необхідне створення сприятливого середовища, де дорослі проявляють повагу, доброзичливість і підтримку. Без такого підходу важко досягнути гармонійного розвитку дитини та її здатності до свідомого вибору та відповідальності за свої вчинки [2, с. 37].

Авторки вважає, що взаємодія між дорослим і дитиною повинна будуватися на позиціях прийняття, розуміння, визнання і справедливості.

Прийняття – це основа для створення безпечного та підтримуючого середовища, де дитина може виявляти свої почуття та думки без страху осуду.

Розуміння – важливе для того, щоб дорослий міг вловити потреби та емоції дитини, що допомагає встановити більш ефективну комунікацію.

Визнання – це підтримка самоповаги дитини, визнання її особистих досягнень і переживань.

Справедливість – означає забезпечення рівних можливостей для кожної дитини, де дорослий діє об'єктивно, справедливо і без упереджень.

Такий підхід сприяє розвитку здорових стосунків і позитивного впливу на емоційний та соціальний розвиток дитини.

Згідно з думкою С.Д. Максименка, любов матері і батька до дитини, а також любов між батьками, відіграє ключову роль у формуванні базових емоційних і психологічних якостей дитини, таких як довіра до навколишнього світу. Ці перші емоційні досвіди, які включають ласку, ніжність, турботу та взаємну підтримку, є основою для розвитку здорової особистості та внутрішнього сприйняття себе в світі [21, с. 152-153].

Таким чином, процес інтеріоризації є важливим етапом у формуванні внутрішніх структур психіки дитини. Виготський підкреслює, що психічні функції, які спочатку мають зовнішній, соціальний характер, поступово стають внутрішніми, перетворюючись на складові частини особистісної діяльності. Це відбувається через засвоєння дитиною символів, мовних структур, культурних і соціальних норм, які згодом стають основою для розвитку внутрішнього світу дитини. Інтеріоризація є центральним моментом у розвитку когнітивних і соціальних функцій, оскільки вона забезпечує перехід від зовнішньої взаємодії до внутрішнього усвідомлення та рефлексії.

Особистісний і психічний розвиток у дошкільному дитинстві відображає важливість взаємодії між дитиною і дорослим у процесі соціалізації. Інтеріоризація культурних зразків поведінки, норм і способів пізнання дійсно є ключовими етапами розвитку дитини. Спільна діяльність з дорослими, такими як батьки або вихователі, формує внутрішні орієнтири, що впливають на майбутній психічний і соціальний розвиток дитини. Соціальна ситуація розвитку є важливою для визначення контексту, в якому відбуваються ці зміни. Вона включає взаємодію дитини з іншими людьми, взаємні очікування, а також обставини, які допомагають або перешкоджають формуванню нових психічних структур, таких як мова, розуміння соціальних ролей, здатність до співпраці, самоконтролю і т.д.

Це твердження описує важливість батьківського впливу на формування внутрішньої позиції дитини, її поведінки та ставлення до світу і самого себе. У ранньому дитинстві діти перебувають під сильним впливом своїх батьків, і саме їхня поведінка, емоційна підтримка та способи виховання визначають, як дитина сприйматиме себе та навколишній світ.

Цей процес розвитку формує базові уявлення та переконання, які впливають на психологічне та емоційне благополуччя в майбутньому. Батьківська любов, увага, прийняття, а також стилі виховання (демократичний, авторитарний чи ліберальний) мають суттєве значення для розвитку здорової самооцінки, впевненості та соціальної адаптації дитини. Крім того, взаємодія з батьками є основою для формування цінностей і світогляду дитини, що має прямий вплив на її поведінку, способи розв'язання проблем та взаємини з іншими людьми протягом усього життя.

1.2. Особливості емоційної прив'язаності між дитиною дошкільного віку та значущим дорослим

Соціально-емоційний розвиток дитини значною мірою залежить від її взаємодії з первинним об'єктом прив'язаності, найчастіше це є матір або інша значуща постать в житті дитини. Відповідно до різних психологічних теорій, цей період взаємодії закладає основи для майбутніх емоційних і соціальних навичок.

Одна з основних теорій, що описує ці процеси, належить Джону Боулбі, який створив теорію прив'язаності. Він вважав, що безпечна прив'язаність до основної фігури в житті дитини (зазвичай матері) є основою для розвитку здорової самостійності та стабільних міжособистісних стосунків у майбутньому.

Мері Енн Сатлер і Хайнс-Герман Грінберг в своїх дослідженнях також звертали увагу на важливість раннього емоційного досвіду і позитивного

контакту з важливими дорослими, що сприяє розвитку довіри, емпатії, здатності до співпереживання та регуляції емоцій.

Теорії прив'язаності акцентують увагу на тому, що відносини з первинною фігурою прив'язаності є основою для розвитку пізнавальних та емоційних процесів дитини, а також формування її самооцінки та соціальних навичок.

Зигмунда Фройд вважав, що перші взаємодії з навколишнім світом, зокрема з батьками та іншими важливими людьми, мають вирішальне значення для формування психічної структури індивіда. На початку життя дитина не має чіткого уявлення про окремі особистості, і її сприйняття інших людей зводиться до того, чи задовольняють ці люди її базові потреби, як-от їжа, комфорт і безпека. Діти сприймають інших саме через призму задоволення своїх потягів та зменшення напруги, що створюється потребами. Однак, за словами Фройда, з часом ці ранні досвіди взаємодії з іншими людьми формують внутрішні психологічні структури, які впливають на подальші стосунки і психологічне здоров'я в дорослому віці. Невдачі у цих перших відносинах, зокрема з батьками, можуть стати причиною розвитку психічних проблем чи неврозів в майбутньому, оскільки ці початкові емоційні переживання закладають основу для більш складних психологічних механізмів [33, с. 46].

Зигмунд Фройд акцентував увагу на патологічному впливі травматичного досвіду в стосунках з об'єктом (наприклад, батьками або іншими значущими людьми) та на тому, як ці стосунки можуть формувати подальші психологічні розлади. Однією з ключових ідей Фройда є те, що несвідомі бажання і фантазії можуть перетворювати навіть нейтральні або незначні стосунки на негативні. Це може призводити до формування тривожних, часто руйнівних спогадів, які впливають на психіку людини в майбутньому. Також Фройд підкреслював важливість безпорадності і залежності в ранньому віці. Він вважав, що дитина, яка відчуває безпорадність або залежність від дорослого, може розвинути почуття небезпеки, що

відображається в подальшому розвитку особистості. Це відчуття невизначеності і небезпеки може сформувати в дитині глибоке прагнення до любові і уваги, яке продовжує проявлятися в дорослому житті, іноді ведучи до труднощів у побудові здорових міжособистісних стосунків. Фройд вважав, що ці потреби в любові і прихильності, а також травматичний досвід, можуть визначати подальший розвиток особистості, зокрема через створення різних захисних механізмів, таких як репресія, проекція чи інші форми адаптації [33].

Згідно з Альфредом Адлером, життєвий стиль дитини формується на основі досвіду, який вона отримує від взаємодії з матір'ю до п'ятирічного віку. Цей стиль, що включає шляхи досягнення мети і способи реагування на різні життєві обставини, є довготривалим і практично не змінюється в подальшому житті. Адлер зазначає три основні фактори, що можуть призвести до формування помилкового життєвого стилю:

1) органічна слабкість – фізичні обмеження, що можуть впливати на розвиток дитини.

2) розбещеність – надмірна турбота чи потурання, що може призвести до неадекватного розвитку.

3) відторгнення батьками – емоційне чи фізичне відчуження, яке може сильно вплинути на самооцінку і соціальну адаптацію дитини.

З точки зору Адлера, для розвитку здорового життєвого стилю дитини необхідно, щоб батьки, зокрема мати, надавали їй розуміння, підтримку, помірковану турботу та визнавали її індивідуальні потреби й вікові особливості. Це допомагає дитині відчувати себе цінною і спроможною до досягнення своїх цілей, сприяючи задоволенню її провідних потреб [8].

Відповідно до Д. Віннікоота головна проблема батьківських помилок часто криється в несвідомих конфліктах, які батьки пережили у своєму дитинстві, і це може впливати на їхні стосунки з дітьми. Віннікот підкреслював, що стосунки між дитиною і матір'ю починаються ще до народження, і ці зв'язки мають фізичну природу. Він також вказував на важливість розвитку символічної функції дитини в «перехідному просторі», де

взаємодія з піклувальником стає ключовою для формування емоційної безпеки та креативності у дитині. Три умови, які він виділяв для цього процесу:

1. Відчуття безпеки, пов'язане з переживанням внутрішнього світу.
2. Можливість обмежити піклування в контексті зовнішніх подій.
3. Можливість для дитини проявляти спонтанні творчі дії.

Ці умови важливі для того, щоб дитина могла повноцінно розвиватися як емоційно, так і інтелектуально [8].

Відповідно до Джона Боулбі, який вважав, що емоційний зв'язок між дитиною і основною фігурою (зазвичай матір'ю) є центральним аспектом психічного розвитку дитини. Прив'язаність виступає як механізм, який забезпечує безпеку дитини через близькість до тієї людини, яка є джерелом турботи та підтримки. До певного віку дитина прагне підтримувати близькість із значимими дорослими. Боулбі наголошував, що цей процес залежить не лише від індивідуальних особливостей дитини, а й від батьківського оточення – взаємодії з батьками, їхньої здатності до емоційного контакту та надання підтримки. Прив'язаність може бути стабільною або змінюватися в залежності від того, як зміцнюються або ослаблюються ці емоційні зв'язки [3, с. 61].

Досліджень Мері Ейнсворт, яка разом із Джоном Боулбі зробила значний внесок у розуміння теорії прив'язаності. В її експериментах, відомих як *Strange Situation*, було вивчено реакції дітей на розлуку та знову зустріч з матір'ю. На основі цих спостережень Мері Ейнсворт виокремила три основні типи прив'язаності:

1. Надійна прив'язаність (*secure attachment*) – діти з цим типом прив'язаності відчувають безпеку і комфорт у присутності матері, і навіть якщо їх тривожно розлучають, вони зазвичай відновлюють спокій після повернення матері.

2. Амбівалентна прив'язаність (*ambivalent attachment*) – діти з цим типом проявляють надмірну тривогу щодо матері і можуть бути дуже схвильованими під час її відсутності. Вони також можуть демонструвати амбівалентну

поведінку, коли мати повертається, поєднуючи бажання бути на руках із протестом.

3. Уникаюча прив'язаність (avoidant attachment) – діти з таким типом прив'язаності зазвичай уникатимуть контакту з матір'ю і проявляють індиферентність або холодність у її присутності.

Згодом було додано ще один тип – дезорганізована прив'язаність (disorganized attachment), яку описано як поведінку дітей, які демонструють непослідовні і суперечливі реакції на розлуку з матір'ю, часто через стрес чи травму, коли дитина не може знайти надійної стратегії для досягнення емоційної безпеки. Ці дослідження зробили великий внесок у розвиток теорії прив'язаності та вплинули на розуміння розвитку емоційних зв'язків у дітей.

Теорія прив'язаності вказує на те, як характер взаємодії з основною фігурою прив'язаності (матір'ю, зокрема) впливає на емоційний розвиток дитини. Надійна прив'язаність характеризується високим рівнем чутливості до потреб дитини, її емоцій, що створює атмосферу безпеки та підтримки для розвитку самостійності і соціальних навичок у дитини. Уникаючий тип прив'язаності виявляється в поведінці матері, яка часто ігнорує або не реагує на сигнали дитини, що може призвести до зниження рівня емоційної підтримки та безпеки для дитини. Амбівалентний тип прив'язаності є результатом непослідовної поведінки матері, коли дитина не може передбачити реакцію на свої потреби, що веде до невизначеності і тривоги в дитини. Ці патерни мають значний вплив на розвиток емоційних і соціальних навичок дітей, а також на їх здатність встановлювати стійкі стосунки в майбутньому.

Так, концепція чуйності, розроблена Мері Ейнсворт, є важливою частиною теорії прив'язаності. Вона визначає чуйність як здатність батьків або інших значущих дорослих людей адекватно і вчасно реагувати на потреби дитини. Це може включати як емоційну підтримку, так і фізичне піклування, які допомагають дитині відчувати безпеку та стабільність. Від того, наскільки чуйно і уважно дорослі реагують на сигнали дитини, залежить, чи

розвиватиметься у неї здорова прив'язаність, чи можуть виникнути труднощі в формуванні емоційних зв'язків у майбутньому.

Ейнсворт розрізняє три основні типи прив'язаності, які формуються в ранньому дитинстві:

1. Безпечна прив'язаність – дитина відчуває себе в безпеці, коли батьки або доглядачі доступні і чуйно реагують на її потреби.

2. Тривожна (невпевнена) прив'язаність – дитина стає тривожною і непередбачуваною в своїх реакціях через нестабільну чуйність з боку доглядачів.

3. Унікальна прив'язаність – дитина уникає емоційних контактів з доглядачами через відсутність чуйної і стабільної підтримки.

Чуйність в цьому контексті є основним чинником, що визначає якість емоційних зв'язків і, в кінцевому підсумку, впливає на подальший емоційний розвиток дитини.

Опис «чуйності» у цьому контексті стосується здатності матері реагувати на емоційні сигнали своєї дитини, сприймати їх без перекручення та розуміти їх суть. Дослідниця підкреслює важливість того, щоб мати була готова до такого сприйняття, використовувала власні емоції та афекти як інструменти для глибшого розуміння потреб і стану своєї дитини. Це свідчить про необхідність емоційної чутливості та внутрішньої відкритості до того, що дитина намагається передати через свої сигнали, що є основою для здорових і підтримуючих відносин між матір'ю та дитиною.

Моделі умов чуйної турботи, запропоновані М. Ейнсворт, описують ключові аспекти взаємодії між матір'ю та дитиною, які визначають якість їхніх емоційних зв'язків. Ось що вони передбачають:

1. Увага до сигналів дитини. Мати повинна бути чуйною до потреб і сигналів дитини. Це означає, що вона повинна уважно сприймати, що дитина намагається їй сказати через свої емоції, поведінку чи фізіологічні реакції. Якщо мати не звертає увагу на сигнали дитини, це може бути спричинено її

власними емоційними або фізичними проблемами, які відволікають її увагу від дитини.

2. Адекватна інтерпретація сигналів. Мати повинна вірно розуміти, що дитина намагається виразити своїм поведінковим сигналом. Якщо мати неправильно інтерпретує ці сигнали, це може бути пов'язано з її власними емоційними потребами чи незадоволеннями, а також з можливими проєкціями цих потреб на дитину. Це може призвести до того, що дитина не отримує адекватну реакцію на свої справжні потреби.

3. Належна реакція на сигнали. Мати повинна належно реагувати на сигнали дитини, проявляючи турботу, ніжність, любов і підтримку. Ця реакція повинна бути гармонійною і пропорційною потребам дитини, що забезпечує розвиток здорової емоційної прив'язаності між матір'ю та дитиною. Ейнсворт підкреслює, що здорова прив'язаність – це не лише фізична присутність матері, а й емоційна чутливість до дитини, яка дозволяє створити основу для її емоційного розвитку.

Існує вплив порушеної прив'язаності на емоційний розвиток дитини, зокрема на підвищену тривогу, емоційне відчуження та високу фрустрацію. Теорія Джона Боулбі, який вважає, що новонароджений здатен чітко сприймати себе і свою матір як окремих осіб, що контрастує з ідеєю первісного симбіозу. Боулбі стверджує, що прив'язаність не є чимось вродженим, а розвивається поступово, через взаємодію між матір'ю та дитиною.

Отже, прив'язаність справді є важливою складовою першого року життя дитини, адже вона не лише забезпечує емоційну безпеку і стабільність, але й служить основою для подальшої соціалізації. Процес прив'язаності визначає перші соціальні взаємодії і впливає на здатність дитини встановлювати здорові стосунки з іншими людьми в майбутньому. Через емоційний контакт із матір'ю дитина розвиває внутрішні моделі поведінки, які потім поширюються на інші соціальні відносини. Додатково, з огляду на глибинно-орієнтовані теорії, такі як теорія прив'язаності Джона Боулбі, важливо підкреслити, що

дитина активно взаємодіє з матір'ю через її емоційну доступність та відгукливість, що створює базу для розвитку її соціальних і емоційних навичок.

РОЗДІЛ II. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

2.1. Комунікативна діяльність дошкільнят

Теоретичні основи формування комунікативних умінь особистості, зокрема в контексті філософського аспекту, дійсно обговорювались в працях різних вчених. Дослідники приділяли увагу важливості розвитку комунікативних навичок як ключового чинника для успішної діяльності людини. Комунікативна компетенція вважається важливим ресурсом для розвитку особистості та забезпечення її ефективності в різних сферах життя. Зокрема, вона виступає необхідною умовою для формування соціальних зв'язків, взаємодії з іншими людьми, розвитку емоційного інтелекту і досягнення благополуччя в житті дитини та дорослого. Вчені підкреслюють, що саме завдяки комунікативним вмінням людина здатна адаптуватися до соціуму, підтримувати здорові стосунки з оточенням і досягати особистісного зростання [9, с.257].

Комунікативна компетентність є важливим аспектом розвитку особистості, зокрема у дошкільному віці. Вона охоплює не лише вміння правильно і чітко висловлювати свої думки, але й здатність слухати співрозмовника, активно взаємодіяти в діалозі, а також оцінювати та аргументувати свої відповіді. Важливо, щоб дитина могла не лише ставити запитання, а й слухати відповіді, вчитися уважно реагувати на думки інших, що дозволяє розвивати соціальні навички, емоційну чутливість та

співпереживання. У дошкільному віці ці навички є основою для подальшого розвитку комунікативних здібностей у школі та дорослому житті [14, с. 49].

Ефективне формування комунікативної компетентності дошкільників справді потребує врахування вікових особливостей дітей. Діти на різних етапах розвитку мають різні потреби в спілкуванні та сприйнятті інформації. Важливо розуміти, як змінюється їхня здатність до комунікації і як правильно адаптувати підхід до кожного вікового етапу.

У ранньому віці (1-3 роки) діти здебільшого спілкуються через емоції та невербальні засоби (міміка, жести, інтонація), а мовлення розвивається в межах простих фраз та повторів.

У дошкільному віці (3-6 років) комунікація стає більш складною: діти вже активно використовують слова, задають питання, починають розуміти основи діалогу, а також розвивають навички співпраці та спільних ігор.

У старшому дошкільному віці (6-7 років) діти здатні до складніших форм комунікації, обговорення, аргументації своїх думок, що дозволяє їм будувати більш змістовні соціальні взаємодії.

Таким чином, кожен етап розвитку вимагає своїх методів і форм роботи для розвитку комунікативних навичок, що допоможе дітям ефективно взаємодіяти як із однолітками, так і з дорослими.

Дослідженнями Є.Г. Беякової та І.Г. Фомічової підкреслюють, що для дітей дошкільного віку основним у спілкуванні є взаємодія з навколишніми людьми, особливо з членами їх соціального оточення – родиною, друзями, вихователями. Встановлення взаємозв'язків з іншими людьми є важливим етапом у розвитку соціальних навичок і емоційного інтелекту. Особливо значущим є те, що для дітей старшого дошкільного віку велике значення має їх місце у колективі однолітків. Діти активно прагнуть знайти своє місце в групі, розуміти, як їх сприймають інші, і формувати відносини з однолітками на основі взаєморозуміння, співпраці, а іноді й змагання. Це допомагає їм

формувати соціальні ролі, які в майбутньому будуть важливими для розвитку міжособистісних взаємодій у школі та в житті загалом [39, с. 32].

Згідно з Оленою Смирноюю, мовленнєва взаємодія між старшими дошкільниками має особливості, які значною мірою відрізняють її від взаємодії дітей з дорослими. Однією з таких особливостей є те, що в спілкуванні між дітьми значну роль відіграє ігровий елемент, адже мовлення дітей часто пов'язане з уявними ситуаціями, сюжетами та фантазіями. Це дозволяє дітям не тільки передавати інформацію, але й активно втілювати її в контексті спільних ігор та взаємодії. Крім того, старші дошкільники зазвичай мають певний рівень мовної самостійності, але їхня мовленнєва діяльність часто потребує допомоги дорослих у формулюванні складніших думок. У той же час, мовленнєва взаємодія між дітьми включає більше емоційних, інтуїтивних моментів, а також характерні особливості, як-от маніпуляції, змагання чи пошук підтримки через мову. Інша важлива риса – у мовленнєвій взаємодії між дітьми часто відсутні авторитетні ролі дорослих, і дитячі стосунки в контексті спілкування можуть бути більш рівноправними, з різними варіантами взаємодії залежно від індивідуальних характеристик та особистісних особливостей [25, с. 99].

Оскільки діти ще не завжди можуть адекватно висловлювати свої внутрішні переживання, це може ускладнювати налагодження повноцінного контакту з дорослими. Проте саме в цей період діти надзвичайно чутливі до мовних явищ, активно освоюють комунікацію та набувають важливих навичок мовлення, що сприяє розвитку їх мовного досвіду та здатності вирішувати комунікативні завдання. Ці дослідження підкреслюють важливість раннього розвитку мовленнєвих і комунікативних здібностей, що є основою для подальшого успішного соціального та навчального розвитку [7, с. 35].

Я. Гальперін дійсно акцентує увагу на діяльнісному підході як основі формування комунікативної компетентності. Він підкреслює важливість самостійної і творчої діяльності, яка сприяє розвитку дітей у процесі комунікації. Такий підхід дозволяє дітям активно взаємодіяти з навколишнім

світом, що стимулює їх когнітивний та соціальний розвиток. Лев Виготський також виступає за використання діяльнісного підходу, особливо підкреслюючи роль спілкування в процесі розвитку особистості. Виготський розглядав спілкування як ключовий елемент, який сприяє розвитку розумових і соціальних навичок у дітей. Він вважав, що через спільну діяльність та мовленнєве взаємодія з іншими дітьми і дорослими, дитина засвоює соціально прийняті норми та розвиває свою особистісну компетентність.

Загалом, діяльнісний підхід, підтриманий обома вченими, підкреслює важливість активного залучення дітей до різноманітних видів діяльності, що сприяє розвитку їх комунікативних і соціальних навичок.

Формування комунікативних умінь у дітей справді є важливим завданням освітніх установ. Це передумова для розвитку не тільки мовленнєвих навичок, але й соціальних, емоційних та когнітивних аспектів, які мають велике значення для успішної інтеграції дитини в соціум. Рівень комунікативних умінь у дітей впливає на їх здатність ефективно взаємодіяти з оточенням, що, в свою чергу, формує основи для розвитку особистості та забезпечує успішність в навчанні та подальшому житті.

Виготський стверджував, що психічний розвиток дитини неможливий без соціальної взаємодії та участі у спільній діяльності. Виготський вважав, що процеси мислення, пізнання, мовлення, уваги і пам'яті не є лише результатом біологічних змін, але й глибоко залежать від соціального контексту. Соціальна ситуація розвитку є основним фактором, який визначає те, як дитина сприймає і адаптується до свого середовища, формуючи відповідні психологічні структури. Це включає ставлення до майбутнього, життєві плани, тимчасову перспективу – усе це формується через взаємодії в суспільстві, роль дорослих та групи, з якою дитина взаємодіє. Тому в розвитку особистості важливим є саме соціальне оточення, яке визначає подальший хід психічних процесів [9, с. 348].

С.В. Латинцев та В.І. Тесленко описали різні рівні сформованості комунікативної компетентності у дітей. Ось основні з них:

1. Базовий рівень: на цьому етапі переважає заучування та виконання репродуктивних завдань. Цей рівень підходить для коротких експрес-опитувань щодо пройденого матеріалу.

2. Оптимально-адаптивний рівень: діти ще не володіють повною мірою складовими комунікативної компетенції, але мають схильність до її прояву, хоча й нерегулярно. Вони демонструють потенціал для подальшого розвитку.

3. Творчо-пошуковий рівень: на цьому етапі діти демонструють достатній розвиток комунікативної компетенції, успішно вирішують проблемні ситуації і готові адаптуватися в інформаційному середовищі.

3. Рефлексивно-оцінний рівень: дошкільники здатні самостійно виділяти проблеми, які їх цікавлять, та організовувати комунікативні ситуації для їх вирішення. Ці рівні описують етапи розвитку комунікативних навичок у дітей і можуть бути використані для аналізу їхнього прогресу в цій сфері [1, с. 51].

О.Ф. Кармадонова підкреслює, що процес розвитку цієї компетенції безпосередньо пов'язаний зі спілкуванням, і регулярне спілкування є основою для корекції та вдосконалення формування особистості дитини. Також вказується на ключову роль стилю взаємодії вихователя з дитиною і на необхідність створення атмосфери довіри та відкритості в колективі однолітків, що особливо важливо для розвитку особистості. У цьому контексті важливо, що при таких відносинах відбуваються зміни на глибинному рівні, що дозволяє людині не лише вдосконалювати свої навички комунікації, а й зростати емоційно та психологічно.

Таке розуміння підкреслює важливість не лише навчання конкретним технікам комунікації, але й формування здорових міжособистісних відносин, які допомагають людям змінюватися і розвиватися в кращу сторону.

Вчені вважають, що формування комунікативної компетенції дитини має включати три важливі складові, які взаємодіють і доповнюють одна одну:

1. Інформативна складова – це передача і збереження інформації. Вона передбачає вміння дитини передавати знання, думки та емоції іншій людині через різні канали комунікації (мову, жести, вирази обличчя тощо).

2. Інтерактивна складова – це організація взаємодії в процесі спільної діяльності. Вона пов'язана з тим, як дитина взаємодіє з іншими людьми, як будуються її соціальні відносини, як вона здатна працювати в групі, слухати інших і надавати зворотний зв'язок.

3. Перцептивна складова – це сприйняття і розуміння іншої людини, її емоційного стану та потреб. Важливо, щоб дитина вчилася розуміти невербальні сигнали, такі як міміка, жестикулювання, інтонація, і враховувати їх у процесі комунікації.

Усі ці складові повинні розвиватися в гармонії, адже комунікативна компетентність дитини залежить від здатності інтегрувати ці три аспекти в процесі взаємодії з іншими людьми [3, с. 124].

Мовленнєва компетенція є здатністю людини ефективно використовувати мову в різних ситуаціях для вираження своїх думок, бажань, намірів, прохань та інших комунікативних цілей. Це включає не лише правильний вибір слів і граматичних конструкцій, але й використання немовних засобів комунікації, таких як міміка, жести, рухи, а також інтонації, які допомагають передати точне значення та емоційне забарвлення висловленого.

Комунікативна компетенція включає в себе як мовну, так і мовленнєву складові. Мовна компетенція охоплює знання мовних засобів, таких як лексика, граматики, фонетика, тоді як мовленнєва компетенція стосується здатності ефективно використовувати ці засоби в конкретних ситуаціях спілкування. Комунікативна компетенція ж, у свою чергу, є більш широким поняттям, що включає здатність не лише використовувати мовні засоби, а й правильно орієнтуватися в соціальних, культурних і комунікативних

контекстах, адаптувати своє мовлення до ситуації, бути ініціативним у спілкуванні та досягати взаєморозуміння з іншими [4, с.6].

Спілкування є одним із основних механізмів розвитку дитини, оскільки через нього дитина не тільки вивчає навколишній світ, а й формує своє «я». Через взаємодію з іншими людьми, особливо з близькими, діти отримують цінні знання, емоційний досвід і відчуття приналежності до певної соціальної групи. Це дозволяє їм формувати власну самооцінку, сприймати свої сильні й слабкі сторони, а також навчатися ефективному вирішенню конфліктів та розвитку.

Процес комунікації допомагає формувати основи соціальних навичок та емоційного інтелекту. Через взаємодію з іншими дітьми, дитина вчиться домовлятися, планувати, виражати свої думки та почуття, враховувати інтереси інших, що є основою для подальшого успішного соціального функціонування. Крім того, розвиток суб'єктивного відношення до інших дітей допомагає формувати уявлення про рівність, толерантність і взаємопідтримку, що є важливими соціальними цінностями. Такий підхід сприяє розвитку емпатії, тобто здатності ставити себе на місце іншого і розуміти його почуття та потреби.

Діти інколи мають труднощі з вираженням своїх думок, емоцій та вражень, що може створювати бар'єри для їх соціалізації та взаємодії з іншими людьми. Відсутність адекватної комунікації ускладнює налагодження контактів, як серед однолітків, так і з дорослими. Це може призвести до того, що дитина відчуває себе ізольованою або не зрозумілою, що, в свою чергу, може мати вплив на її самооцінку і розвиток. Задля подолання цих труднощів важливо розвивати у дітей навички спілкування через активне слухання, тренування емоційної грамотності та використання творчих підходів, таких як малювання, рольові ігри чи інші методи, які дозволяють дітям виразити себе без слів [36, с.95].

У дошкільному віці, зокрема здатності до ефективної взаємодії з оточенням емоційність і експресивність мовленнєвих проявів грають важливу

роль, оскільки діти активно вивчають не лише слова, а й способи вираження своїх думок та почуттів через інтонацію, міміку, жестикулювання. Водночас дошкільники часто не дотримуються традиційних норм спілкування, що може призводити до труднощів у взаєморозумінні та конфліктах. Тому важливим є підтримка дорослими та навчання дітям емоційної виразності, слухання, уваги до думки співрозмовника, що сприяє розвитку комунікативної компетентності. Профілактика труднощів у спілкуванні на цьому етапі забезпечить дітям основу для подальшого розвитку соціальних навичок, здатності до взаємодії в різних соціальних контекстах і сприятиме їх успішній адаптації в колективі [38, с. 5]

. Комунікативна компетентність дитини в дошкільному віці дійсно є результатом взаємодії індивідуальних особливостей, соціальних умов і педагогічної діяльності. Вона включає в себе здатність дитини ефективно взаємодіяти з іншими, що досягається через розвиток мовленнєвих навичок, а також через розуміння соціальних норм та правил спілкування. Культура мовленнєвої комунікації формується через усвідомлення дитиною ролі мовлення в соціумі, що дозволяє їй адаптуватися до різних ситуацій спілкування і бути здатною до взаємодії в колективі [29, с. 16].

Невміння дітей організовувати спілкування може призвести до різних особистісних та поведінкових порушень. Діти, які не здатні ефективно взаємодіяти з іншими, можуть відчувати ізоляцію, що може спричинити замкнутість або відчуття незадоволеної людини. Відсутність навичок комунікації може заважати їм знаходити друзів, вирішувати конфлікти або виражати свої емоції. Це може негативно впливати на розвиток їх самооцінки і соціальних навичок, що у свою чергу сприяє появі стресу, тривожності чи депресії. Важливо, щоб діти мали можливість розвивати соціальні навички в здоровому та підтримуючому середовищі, де вони можуть вчитися ефективно комунікувати, вирішувати проблеми і будувати здорові стосунки з іншими.

На етапі розвитку дитячого спілкування, коли діти починають активно використовувати мовні навички для вираження думок і переживань, не

обмежуючись поточною ситуацією. Вони можуть згадувати минулі події, обговорювати майбутні плани або висловлювати свої думки щодо інших людей, що свідчить про розвиток їхнього когнітивного та соціального функціонування. Така здатність до поза ситуативного спілкування є важливою ознакою розвитку мови та соціальних навичок у дітей.

Діти можуть не тільки грати, але й активно спілкуватися, обговорюючи різні теми, що свідчить про розвиток їхніх когнітивних і комунікативних навичок. Взаємодія між ними стає більш емоційно насиченою, дитина починає розуміти і враховувати почуття і переживання однолітків, що є важливим кроком у соціалізації та розвитку емпатії.

Спостереження за однолітками стає більш осмисленим, і діти намагаються не тільки допомогти, а й зрозуміти їхні емоції, уподобання та бажання. Це свідчить про розвиток особистісного ставлення до інших, що є важливим кроком у формуванні соціальних навичок і емоційного інтелекту.

До шести років у дітей дійсно розвивається здатність до емпатії, що проявляється у бажанні допомогти одноліткам, поступитися чимось або поділитися. Це є частиною емоційного розвитку, коли діти починають розуміти емоції інших людей, відчуваючи їхні радощі чи труднощі. Така здатність до співпереживання свідчить про те, що дитина починає сприймати інших не тільки як об'єкт для порівняння або конкуренції, але й як цінних індивідуумів. Цей етап розвитку допомагає закласти основи для здорових міжособистісних стосунків у майбутньому [40, с. 164].

У цьому віці діти починають виявляти прихильність до певних однолітків і створюють невеликі групи, де взаємні симпатії можуть грати важливу роль. Водночас, з розвитком соціальних навичок, діти можуть переживати через відсутність взаємності або нерозуміння з боку друзів, що іноді призводить до конфліктів. Особливо важливе в цей період емоційне і психологічне сприйняття батьками переживань дітей, адже підтримка та розуміння з боку дорослих допомагають дитині адаптуватися до складних ситуацій, навчитися вирішувати проблеми у стосунках і знаходити нових

друзів. При цьому, навіть якщо діти сваряться, вони часто швидко миряться і забувають про образи, що вказує на гнучкість і адаптивність їхніх соціальних зв'язків на ранньому етапі розвитку [35, с. 50].

Це описує важливий етап розвитку емоційної та соціальної сфери дітей, коли вони починають проявляти емпатію, бажання допомагати іншим та брати участь у діяльності з іншими дітьми без особистої вигоди. У цей період дитина починає розуміти, що важливо не лише те, що вона робить, але і як це впливає на інших. Цей етап важливий для формування соціальних навичок, вміння співпереживати і працювати в групі, що є основою для майбутніх здорових взаємин і соціальної адаптації [31, с. 243].

У старшому дошкільному віці діти вже здатні встановлювати більш глибокі та стійкі стосунки з однолітками. Вони починають відчувати емоційну прив'язаність до своїх друзів і більше піклуються один про одного. У цьому віці друзі можуть ділитися переживаннями, розповідати про свої досвіди, мрії та вподобання. Спільні інтереси і взаємна підтримка допомагають дітям зміцнити ці стосунки. Вони все більше обирають проводити час разом – грати, їсти, обговорювати події, що відбуваються навколо. Це свідчить про розвиток соціальних навичок і формування почуття групової ідентичності.

У дитини шести років дійсно переважає вища форма комунікативної діяльності, яка виражається через позаситуаційне-особистісне спілкування. Це означає, що дитина вже починає активно взаємодіяти з іншими не тільки в межах конкретної ситуації, але й на більш загальному, особистісному рівні, формуючи стосунки, виявляючи інтереси та емоції. Спілкування з однолітками в цей період зазвичай є дуже емоційно насиченим, що зумовлено здатністю дітей до яскравих емоційних реакцій, радісних або навіть конфліктних моментів, що в свою чергу стимулює розвиток комунікативних навичок і соціальної адаптації [28, с. 110].

Цей текст описує важливий етап у розвитку старших дошкільнят, коли вони починають проявляти соціальну емпатію та інтерес до потреб і переживань інших дітей. Спостереження за однолітками стає більш

осмисленим, і діти намагаються не тільки допомогти, а й зрозуміти їхні емоції, уподобання та бажання. Це свідчить про розвиток особистісного ставлення до інших, що є важливим кроком у формуванні соціальних навичок і емоційного інтелекту.

Комунікація у дошкільному віці є невід'ємною частиною ширшої взаємодії дитини з оточуючими дорослими та іншими дітьми, що є основою для задоволення різноманітних потреб, таких як потреба в нових враженнях, в активній діяльності, визнанні та підтримці. Мотиви спілкування, які ви виділяєте – пізнавальні, ділові та особистісні – є важливими для розуміння соціалізації та розвитку особистості дитини. Пізнавальні мотиви спрямовані на здобуття нових знань, досвіду та вражень, які допомагають дитині краще орієнтуватися в навколишньому світі. Ділові мотиви пов'язані з прагненням дитини до досягнення конкретної мети чи виконання завдання, взаємодія може включати організацію діяльності або досягнення спільних результатів. - Особистісні мотиви базуються на потребі у взаєморозумінні, емоційному контакті, співчутті та підтримці, що має великий вплив на розвиток соціальних і емоційних навичок дитини. Ці мотиви формуються на основі взаємодії з оточуючими і розвиваються відповідно до вікових особливостей, що робить комунікацію в цей період надзвичайно важливою для всебічного розвитку дитини [17, с. 24].

Отже, якщо задовольняються їхні потреби в спілкуванні та діяльності з дорослими й однолітками, виникають довіра та широта соціальних контактів. Діти, що відчують підтримку, будуть звертатися за допомогою до батьків, вихователів або друзів. Однак, якщо потреба в спілкуванні залишається незадоволеною, у них можуть виникнути почуття недовіри до інших, що впливає на їх соціальний розвиток.

2.2. Особливості комунікації та ранньої прив'язаності у дітей дошкільного віку

Теорія прив'язаності, розроблена Джоном Боулбі та Марією Ейнсворт, підкреслює важливість ранніх емоційних зв'язків у розвитку дитини. Вони стверджують, що стосунки, які дитина встановлює з основними опікунами, визначають її емоційний і соціальний розвиток у подальшому житті. Прив'язаність до цих осіб забезпечує дитині відчуття безпеки, що є необхідною умовою для того, щоб вона могла активно досліджувати навколишній світ і розвивати пізнавальні здібності. Основна функція об'єкта прив'язаності полягає в тому, щоб давати дитині відчуття захисту та підтримки, особливо в стресових ситуаціях. Це дозволяє дитині створювати базу безпеки, з якої вона може сміливо взаємодіяти з навколишнім середовищем. Без цього початкового емоційного зв'язку дослідження світу стає складним, а пізнавальний розвиток може бути уповільнений. Таким чином, якість прив'язаності в ранньому дитинстві відіграє ключову роль у формуванні пізнавальних і соціальних навичок, а також у загальному емоційному благополуччі дитини [4].

Діти дошкільного віку намагаються зрозуміти світ через спостереження і наслідування дорослих, тому для них важливо мати позитивний приклад. Вони потребують емоційного контакту, відчуття підтримки та розуміння. Спільність поглядів та співчуття сприяє глибшому розвитку цієї взаємодії, допомагаючи дитині відчувати безпеку та довіру до дорослого.

Таке середовище сприяє розвитку емоційного інтелекту, соціальних навичок і взаєморозуміння між поколіннями.

Сюжетно-рольова гра в дошкільному віці дійсно відіграє важливу роль у формуванні нейронних зв'язків і розвитку дітей. Вона є основою для розвитку когнітивних і соціальних навичок, допомагаючи дітям усвідомлювати своє місце в соціумі та набувати соціальних норм і цінностей. Така діяльність сприяє розвитку здатності до співпраці, вирішення конфліктів та виявлення емпатії, оскільки діти вчаться розуміти інші точки зору, виконувати ролі інших людей у грі. У рамках теорії прив'язаності можна говорити про важливість дослідницької активності, яка дозволяє дітям

будувати внутрішні моделі світу, взаємодіяти з оточуючими і вирішувати соціальні завдання, що відображають реальні життєві ситуації. У цьому контексті роль гри не тільки в емоційному розвитку, а й у розвитку здатності до розуміння і адекватного реагування на соціальні виклики. Таким чином, сюжетно-рольова гра в поєднанні з навчальною та продуктивною діяльністю є важливим аспектом загального розвитку дитини, що дозволяє їй краще орієнтуватися в соціальному середовищі, а також сприяє розвитку її самосвідомості та здатності до саморегуляції.

Соціальна ситуація розвитку визначається особливостями відносин прихильності між дитиною і близьким дорослим. В процесі формування прив'язаності, зокрема, її надійної форми, відбувається формування образу матері, який підтримує і захищає, підсилює здібність до автономії і самостійності дитини, сприяючи входженню в контакт з іншими людьми і дослідницькій активності. Тобто сформований образ значимого іншого створює внутрішній ресурс і додаткову стійкість у психічній організації особистості.

Згідно з теорією прив'язаності Джона Боулбі, прив'язаність між дитиною та матір'ю (або іншим основним доглядачем) є частиною більш широкої системи стосунків, яка є саморегульованою. У цій системі взаємодія між матір'ю і дитиною обумовлена біологічними механізмами та соціальними потребами, і взаємодії між ними стають основою для розвитку психологічного і соціального благополуччя дитини. Прив'язаність – це не просто емоційна прихильність, а мотиваційна система, яка активується, щоб забезпечити фізичне і психологічне виживання дитини. З моменту народження дитина шукає близькість до матері, щоб отримати захист і догляд, а мати, у свою чергу, відповідає на ці сигнали, що зміцнює їхню зв'язок. Ця система є генетично обумовленою і функціонує як перший і головний механізм взаємодії, який сприяє розвитку емоційної стабільності та соціальної адаптації дитини. Цей

підхід Боулбі підкреслює важливість ранніх взаємодій для подальшого розвитку та встановлення стосунків у майбутньому [4].

Ключовими аспектами є стабілізація рівня стресу і стимулів (зокрема інформації, їжі та емоцій) згідно з індивідуальними можливостями дитини. Якщо мати виконує свою роль правильно, це сприяє розвитку дослідницької активності, що є важливим елементом для подолання фрустрації. Важливим є також взаємодія між матір'ю і дитиною під час спільної ігрової діяльності. Цей процес сприяє розвитку інтересу і цікавості, а також формує почуття компетентності у дитини. Коли взаємодія між дитиною та дорослим є адекватною, дитина розвиває здатність до самостійної гри, що допомагає їй справлятися з тривогою сепарації при короткочасних розлуках з матір'ю. Цей підхід акцентує на важливості підтримки емоційної стабільності і розвитку дослідницьких навичок як шляхів зменшення фрустраційної тривоги, що в свою чергу дозволяє дитині більш успішно адаптуватися до різних ситуацій.

Є різні стратегії розвитку дітей залежно від того, як мати взаємодіє з ними в ситуаціях, що викликають тривогу або напругу. Важливою частиною є те, як мати може впливати на дитину через якісне спілкування та стабілізацію емоційної напруги, що сприяє розвитку здорової прихильності та позитивної адаптації до навколишнього світу. У першому випадку, коли мати забезпечує стабільне і підтримуюче спілкування, дитина має можливість успішно розвиватися, використовувати дослідження та інші стратегії для зменшення тривоги. Це дозволяє дитині долати фрустрацію та інші стресові фактори, формуючи безпечну та здорову прихильність. У другому випадку, коли мати не забезпечує належної емоційної підтримки або не стабілізує фрустраційної тривоги, дитина починає уникати нових вражень і соціальних контактів, оскільки це посилює внутрішню напругу. В результаті, вона починає використовувати дослідження та самостійне спостереження як основний механізм для зниження напруги, що може допомогти в короткостроковій перспективі, але не сприяє здоровому розвитку емоційних зв'язків і довіри. Третій сценарій, де мати активно спілкується з дитиною, але не організовує

належної гри або іншої діяльності для зняття напруги, також призводить до певних обмежень. У таких дітей розвиток дослідження і творчої активності може бути ослаблений, оскільки вони покладаються більше на присутність матері, а не на самостійне подолання тривоги. Ці стратегії розвитку залежно від взаємодії з матір'ю можуть значно вплинути на подальшу соціальну, емоційну і когнітивну адаптацію дитини в майбутньому.

Спілкування і взаємодія з матір'ю є єдиним механізмом регулювання фрустраційної тривоги. У разі розлуки або ситуації, коли мати недостатньо ефективно знімає напругу дитини, дитина використовує дезадаптивні варіанти зняття напруги. У міру зростання і розвитку дитини внутрішня напруга збільшується, і дитина стає усе більш залежною від взаємодії із значимим дорослим. Закономірний процес сепарації не завершується, і дитина не набуває необхідної автономії.

Важливість матері у формуванні адаптивних стратегій дитини та як її емоційний стан і взаємини з дитиною можуть вплинути на розвиток психологічних механізмів адаптації. Втрата матері або її любові, а також тривалі розлуки можуть викликати у дитини серйозні емоційні труднощі, зокрема сепараційну тривогу, що виявляється в стадіях протесту, відчаю та відчуження. Крім того, такі стани можуть бути викликані не лише реальними втратами, але й змінами в стосунках між батьками або емоційними труднощами матері (наприклад, через депресію) [2, с. 94].

Дж. Боулбі описує, як індивіди обробляють інформацію в умовах стресу та суперечливих відомостей. В основі цієї стратегії – створення спеціальної структури захисту, яка допомагає людині зберігати стабільність, не порушуючи робочі моделі, що забезпечують відчуття безпеки та контроль у складних ситуаціях. Ключовими аспектами цього процесу є:

1. Захист через виключення інформації: коли людина усвідомлено чи неусвідомлено виключає неприємну чи суперечливу інформацію, щоб уникнути психологічного стресу.

2. Відмова реагувати на зміни: це може бути ознакою того, що внутрішні робочі моделі особи порушені, що впливає на здатність адаптуватися до нових реалій. Людина відмовляється сприймати зміни, що відбуваються в її внутрішньому світі.

3. Множинні стадії обробки інформації: інформація повинна пройти кілька стадій перед тим, як потрапить до свідомості. Це може включати фільтрацію, відстрочення або навіть блокування певної інформації, щоб зменшити стрес або зберегти психічну рівновагу. Враховуючи ці принципи, Боулбі підкреслює важливість створення ефективних механізмів захисту для забезпечення психічного благополуччя, особливо в умовах стресу та непередбачуваних змін.

Процес фільтрації або захисного механізму, який допомагає уникати неприємних або шкідливих ситуацій для дітей. Це може бути пов'язано з психологічними та емоційними бар'єрами, через які деяка інформація або поведінка не доходить до свідомості дитини або відкидається внаслідок її непереносимості чи неприязні. Такі ситуації можуть включати:

1. Коли батьки не хочуть, щоб діти стали свідками чогось. Це може стосуватися насильства, конфліктів, або інших травматичних ситуацій, які можуть негативно вплинути на психіку дитини.

2. Коли дітям нестерпна якась поведінка батьків. Діти можуть відчувати емоційний або фізичний дискомфорт через певну поведінку батьків, і тому можуть мимоволі або свідомо намагатися уникати цієї поведінки.

3. Коли діти роблять або вважають, що роблять щось ганебне. Діти можуть переживати через власні вчинки або дії, які вони сприймають як неприпустимі або срамні, і через це можуть подавати себе в інший спосіб або відкидати ці моменти.

Ці процеси є важливими аспектами емоційного та когнітивного розвитку дітей, а також механізмами захисту їхнього психічного здоров'я.

Хоча такий захист і відгороджує дитину від сорому, болю і конфлікту, він, зрештою, перешкоджає пристосуванню її внутрішньої робочої моделі до

зовнішньої реальності. Одна сторона робочої моделі - допуск до свідомості і обговорення - представляє матір з хорошого боку, а інша, заснована на досвіді виключення зі свідомості, показує нелюбов до батьків і розчарування в них. Інформація може бути отримана з особистого досвіду і від інших людей. Серйозний психічний конфлікт має місце тоді, коли інформація з цих двох джерел сильно суперечить одна одній. Це призводить до витіснення епізодів особистого досвіду [19].

Зигмундом Фройдом і його донька Анна Фройд визначила термін «психологічний захист» як механізми, за допомогою яких «Я» (его) намагається захистити людину від внутрішніх конфліктів і тривоги, що виникають через суперечливі бажання (Ід) і моральні вимоги (супер-Его). Механізми психологічного захисту можуть бути як примітивними, так і більш зрілими. Примітивні механізми, такі як витіснення або регресія, характеризуються зниженням адаптивності і можуть призводити до труднощів у вирішенні внутрішніх конфліктів, тоді як зрілі механізми (наприклад, сублімація або інтелектуалізація) можуть сприяти більш ефективному пристосуванню до реальності і розвитку особистості. Вони допомагають людині справлятися з труднощами, не відкидаючи або ігноруючи їх, а скоріше інтегруючи і трансформуючи досвід у продуктивніші форми. Кожен з цих механізмів захисту має свою специфіку і може проявлятися в різних ситуаціях, залежно від особистісних особливостей людини, її розвитку і ситуації, в якій вона опиняється [32, 155].

Джон Боулбі, відомий британський психолог і теоретик прив'язаності, провів дослідження, що стосуються реакцій дітей на сепарацію від батьків, особливо в ранньому віці (1,5-2 роки). Його дослідження показали, що діти проявляють різні адаптаційні стратегії при розлуці з опікунами, щоб зменшити емоційний стрес і зберегти зв'язок з ними. Нижче перераховані основні реакції:

1. Захисна агресія – це інстинктивна реакція на відчуження матері, з метою покарати її і таким чином зменшити ймовірність повторної розлуки.

Дитина може виражати роздратування або агресію у відповідь на відсутність матері.

2. Регресія – це відмова від дорослішання, що проявляється через нав'язливі аутостимуляційні поведінки, такі як смоктання пальця або розгойдування тіла, що дає дитині відчуття комфорту та безпеки.

3. Уникнення батьків – це механізм захисту, що допомагає дитині зберегти контроль над емоціями та поведінкою. Це відбувається через замкнутість або дистанціювання від батьків, що дозволяє уникнути болючих переживань від відсутності матері. Проте ця стратегія зазвичай є ненадійною, оскільки не може повністю запобігти стресу від розлуки.

4. Формування реакції при поверненні матері – після тривалої розлуки дитина може відчувати потяг до матері, але вона також може виявляти певний опір її ласкам або увазі. Це відбувається через навчання дитини того, що існує певна вигода від відмови від ласк після тривалої розлуки, що створює складнішу емоційну реакцію. Ці стратегії відображають не лише глибину прив'язаності дитини до матері, але й те, як дитина адаптується до стресових ситуацій і відчуття втрати або відсутності опікуна.

У результаті теоретичного дослідження встановлено, що прив'язаність між дитиною та матір'ю є важливим і двостороннім процесом, який закладає основи для емоційної та соціальної поведінки дитини. Ця прив'язаність є не лише способом емоційного реагування на матір, але й основою для формування соціальних установок, які визначають подальшу поведінку в інших соціальних взаємодіях. Прив'язаність, таким чином, не лише сприяє початку соціалізації дитини, а й впливає на її успішність у цьому процесі, оскільки в ході взаємодії з матір'ю відбувається перша структуризація психіки дитини, що впливає на розвиток її особистості та здатності до взаємодії з іншими людьми в майбутньому.

РОЗДІЛ III. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ КОМУНІКАЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ З РІЗНИМИ ТИПАМИ РАННЬОЇ ПРИВ'ЯЗАНОСТІ

1.1. Обґрунтування методів дослідження

Процедура дослідження характеру прихильності дитини до матері здійснювалася за допомогою наступних методик:

- 1) шкали прихильності дитини до членів своєї сім'ї (А. Баркан),
- 2) проєктивної методики Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прихильності дитини до матері,
- 3) спостереження.

Процедура дослідження особливостей комунікації дошкільників здійснювалася за допомогою наступних методик:

- 1) методика В. Клименко «Словникова мобільність»,
- 2) Методика «Діагностика граматичної побудови речень старших дошкільників»,
- 3) Методика «Діагностика зв'язного мовлення»,
- 4) Методика «Діагностика здібностей дітей до партнерської взаємодії»

Індикатором прив'язаності дитини до матері послужили параметри, що лежать в основі класифікації М. Ейнсворт, а саме: надійна, уникаюча, амбівалентна і дезорганізована позиція матері.

Вибір проєктивних методик зумовлювався тим, що прихильність формується у довербальний період, коли для дитини усвідомити якість прихильності досить важко.

При виборі відповідей на пункти шкали дитині необхідно обрати лише одну відповідь на кожне питання. Після того, як дитина відповість на усі 10 пунктів, підраховується загальна кількість вибору кожного члена сім'ї. Як правило, член сім'ї, який набрав найбільшу кількість балів, є тим, до кого найбільше прив'язана дитина. Член сім'ї, що набрав найменшу кількість балів, найчастіше є джерелом дискомфорту дитини в родині. Ситуація, коли різні дорослі набрали рівну кількість виборів, дає право припустити, що у дитини сформована множинна прив'язаність до близьких дорослих.

Як відомо, методика М. Ейнсворт, що була створена для визначення особливостей і типу прив'язаності дитини до матері, заснована на спостереженні за поведінковою активністю дитини в новій для неї ситуації, до того ж ускладненій короткочасною розлукою і появою незнайомого дорослого. Вона є класичним методом дослідження і діагностики прив'язаності дітей раннього віку.

Проте у дошкільному віці спостереження за реальною поведінкою дитини в ситуації розлуки з об'єктом прив'язаності втрачає своє діагностичне значення. Водночас, завдяки значному розвитку мислення, пам'яті і мови дошкільнят у порівнянні з раннім дитинством, з'явилася можливість розглядати як об'єкт дослідження накопичений дитиною досвід емоційних і поведінкових стосунків з матір'ю, який, своєю чергою, є основою уявлень дитини про прив'язаність до матері (або іншої людини, до якої дитина відчуває прив'язаність). Так, з'явилася ідея оцінювати прив'язаність дитини, спираючись на особливості її сприйняття і опису зображень ситуації довготривалої розлуки з матір'ю.

Однією з перших вдалих спроб реалізації даної ідеї, стала методика Н. Каплан [40], яка була спочатку призначена для дітей шестирічного віку, а з часом зарекомендувала себе і відносно старшого дошкільного і частково молодшого шкільного віку (орієнтовний вік досліджуваних з 5 до 8-8,5 років). Основу методики включає завдання скласти розповідь, спираючись на серію картинок, на яких намальована ситуація довготривалої розлуки дитини з

матір'ю, що відлітає на літаку. Серія з восьми картинок була запозичена з дослідження М. Чандлера [24], який використовував їх у ході вивчення дитячого егоцентризму (додаток Б). Зображення носять досить умовний характер, що полегшує процес проєкції дітьми своїх переживань на персонажів картинок – хлопчика або дівчинку залежно від статі дитини. Відповідно, методика має два набори картинок. Картинки показують дитині у певній послідовності:

- 1) дитина йде з мамою до літака;
- 2) мама стоїть біля літака, а дитина, прощаючись, махає їй рукою;
- 3) дитина дивиться услід літаку, що відлітає;
- 4) дитина сама повертається додому;
- 5) приходять листоноша і приносить дитині посилку;
- 6) дитина відкриває посилку;
- 7) усередині посилки вона знаходить іграшковий літачок;
- 8) дитина плаче, а листоноша стоїть поряд.

Процедура проведення дослідження передбачала три етапи:

1) на першому етапі дитину просили розглянути запропоновані картинки, де зображена історія про одного хлопчика (дівчинку), розклавши перед ним по черзі одну картинку за іншою;

2) далі дитині пропонували розповісти історію про те, «що тут відбувається»;

3) стосовно кожної картинки дитині були поставлені питання: про що тут герой думає; який у нього настрій («що він тут відчуває?»); що збирається робити; що присниться дівчинці/хлопчикові, коли вона/він ляже спати; сумна ця історія чи весела.

Наприкінці бесіди дитину запитували про те, що буде, коли мама повернеться. Оскільки в серії картинок зображення зустрічі немає, відповідь дитини на останнє запитання носить проєктивний характер, заснований, як передбачається, на власному досвіді спілкування з матір'ю.

Бесіда фіксується й аналізується. Предметом аналізу і оцінки є як зміст розповіді, складеної дитиною, так і її відповіді на запитання дослідника, що допомагають з'ясувати, як дитина сприймає і емоційно переживає ситуацію розлуки з матір'ю.

Згідно з системою оцінювання, розробленою Н. Каплан, визначається один з чотирьох типів прив'язаності дитини до матері, тобто, окрім надійного (В), тривожно-уникаючого (А) і тривожно-амбівалентного (С) типів, що традиційно виділяються, в ній описується ще один – так званий дезорганізований тип (D). Для дезорганізованого типу характерна серйозна дезорієнтованість у поведінці матері, унаслідок чого у дитини з легкістю виникають страхи і найгірші побоювання стосовно наслідків розлуки.

Інтерпретація результатів даної методики носить якісний характер, при цьому критерії диференціації розповідей дітей з точки зору проявів у них типів прив'язаності в основному відносяться до:

- загального емоційного фону сприйняття ситуації;
- здібності до вербалізації відчуттів і думок з приводу розлуки;
- характеру інтерпретації поведінки матері (від'їзд, дарунк);
- засобів, що допомагають впоратися зі своїми переживаннями.

Для діагностики комунікативної компетентності дітей дошкільного віку необхідно встановити показники розвитку комунікативної компетентності дошкільників та продіагностувати рівні їх розвитку. Критеріями комунікативної компетентності дошкільників виокремлено:

1) знаннєво-мовленнєвий критерій - відповідає за мовленнєвий аспект із його фонетичними, граматичними і лексичними компонентами. Його реалізація передбачає здатність вступати в акт спілкування. До представленого критерію виокремили такі показники: дитина має багатий словниковий запас, використовує на практиці засвоєну лексику, знає і розпізнає звуки, вільно володіє мовними і не мовними засобами виразності, правильно вибудовує граматичні конструкції, утворює нові слова від похідних, має багатий словниковий запас.

2) комунікативно-дієвий критерій представлений сформованістю зв'язного мовлення дітей старшого дошкільного віку. Воно розкривається через здатність дітей будувати діалог у різноманітних умовах і з різними об'єктами комунікації, що безпосередньо впливає на розвиток комунікативної компетентності. Показниками цього критерію є: сформованості дітей граматично правильно та зв'язно будувати розповідь за серією картинок та під час спостереження за різноманітними об'єктами, вміння слухати, домовлятися і узгоджувати свої дії зі своїм співрозмовником, вміє запитати і самостійно відповідати на запитання, сприймати і передавати інформацію.

3) Оцінно-рефлексійний критерій розкриває здатність дошкільників до партнерської взаємодії. Він виражається через здатність дитини взаємодіяти із суб'єктами освітнього процесу. Відтак, ключову роль у цьому критерії, відіграє здатність дошкільників давати оцінку своїй мовленнєвій діяльності. Показниками розвитку виступають: сформованості дитини розпочинати, підтримувати й завершувати розмову, вибудовувати емоційний контакт із співрозмовником, здатність до співпереживання і співчуття, вмінні здійснювати аналіз власних дій і дій партнера, знаходити компроміс, використовувати під час розмови мовленнєвий етикет і дотримуватися культури спілкування.

До кожного із представленою критерія були дібрані діагностичні методики: методика В. Клименко «Словникова мобільність», методика «Діагностика граматичної побудови речень старших дошкільників», Модифікована методика «Діагностика зв'язного мовлення», методика «Діагностика здібностей дітей до партнерської взаємодії» (додаток В).

Відповідно до встановлених критеріїв та показників, можемо виокремити загальні рівні сформованості комунікативної компетентності дітей дошкільного віку:

Високий – діти мають багатий словниковий запас, вміють користуватися як і активним так і пасивним словником, вони мають добре розвинений фонологічний слух, самостійно й на прохання дорослого або однолітків

можуть розповісти певні історії, у реченнях дотримуються правильній побудові. Дошкільники можуть з легкістю вступити до розмови з іншими людьми, можуть підтримувати й завершати розмову, активно задають запитання і так само з зацікавленням відповідають на них. Діти використовують мовні й немовні засоби спілкування, спілкування має змістовний, логічний й послідовний характер. Дошкільнятам характерна ініціативність у спілкуванні, розвинена увага. Вони дуже добре розуміють настрій та почуття співрозмовника і у процесі діалогу можуть підлаштуватися під свого партнера, проявляють інтерес до подальшого спілкування, дотримуються мовленнєвого етикету.

Середній – діти мають помірний словниковий запас, вміють користуватися як і активним так і пасивним словником, проте інколи можуть виникати труднощі, вони мають розвинений фонологічний слух, вони можуть на прохання дорослих або однолітків розповісти певні історії, але можуть соромитися, у побудові речень можуть робити незначні помилки. Зазвичай діти цієї категорії не проявляють самостійно ініціативи до спілкування, проте якщо залучити їх до розмови, то вони зможуть підтримувати й завершити розмову. Дошкільники більш схильні давати відповіді, а не задавати запитання. У своїй мові можуть застосовувати як і вербальні, так і невербальні засоби спілкування. Мовлення дітей виразне, проте вони часто відходять від змісту діалогу, спостерігається прогалини у послідовності й логічності викладу інформації. Дітям важко придумати якесь нове речення, переважно діють за зразком дорослого або однолітків. Їхня розповідь є короткою, без наявності складних речень, інколи зникає сенс. Вони розуміють настрій та почуття свого співрозмовника, але не сильно проявляють до цього інтерес, мають нейтральну позицію щодо продовження спілкування, знають, але не завжди дотримуються мовленнєвого етикету.

□ Низький – діти мають дуже бідний словниковий запас, майже не користуються активним і пасивним словником, не можуть розмежувати звуки на слух або це викликає важкі складнощі, їм важко щось розповісти,

розмовляють у спрощеному вигляді, їм важко будувати речення. Розпочинати, підтримувати і завершувати розмову здатні лише за координуванням дорослого. Діти пасивні, але можуть підтримати спілкування. Їм складно задавати питання і відповідати на них. Під час розповідей пропускають значну кількість інформації, допускаються граматичні помилки. Їм буває важко зрозуміти настрій партнера, вони не проявляють інтересу до подальшого спілкування, не вживають мовленнєвий етикет без нагадування дорослого.

3.2. Психологічні особливості комунікації дошкільників з різним типом ранньої прив'язаності

Згідно з результатами, отриманими за шкалою прив'язаність дитини до членів своєї сім'ї, 33 % дітей вибрали матір, 54 % вибрали інших членів сім'ї: батька, дідуся, бабусю. Неможливо було визначити об'єкт прихильності у 13 % дітей, тому що було отримано однакову кількість виборів матері та інших членів родини, що говорить про можливу множинну прихильність, коли для задоволення різних потреб обираються різні об'єкти. (Див. табл. 3.1.)

Таблиця 3.1.

Результати дослідження за шкалою прив'язаності дитини до членів своєї родини (А. Баркан)

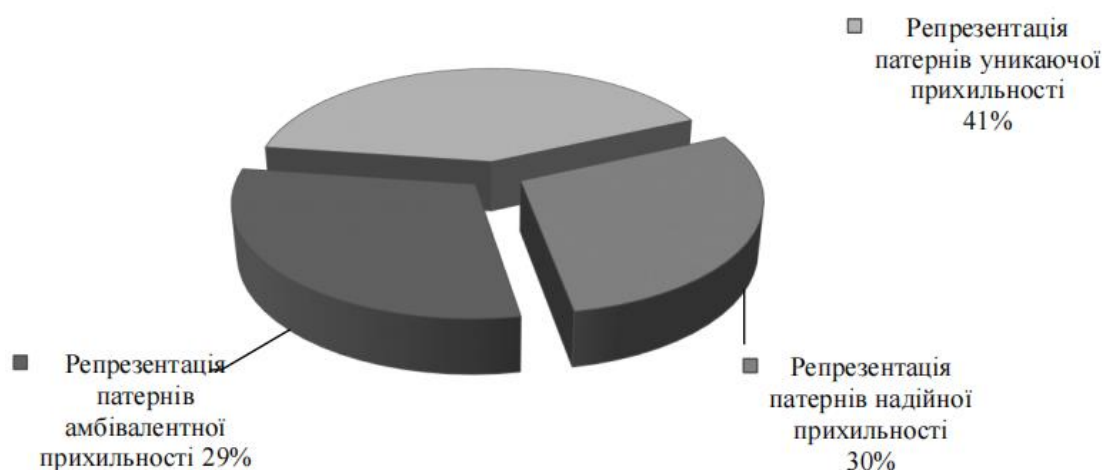
Прив'язаність дитини до членів своєї сім'ї		
Матір	Інші члени родини	Множинна прив'язаність
33 %	54 %	13 %

Ці результати свідчать про те, що емоційний розвиток дитини залежить від кількох факторів, серед яких не лише якість взаємодії з матір'ю, але й внесок інших членів сім'ї. Множинна прихильність, ймовірно, є відображенням адаптивності дитини до різних ситуацій і потреб.

Результати дослідження, отримані за допомогою проективної методики Н. Каплан, показали, що патерни надійної прив'язаності виявлено у 30% досліджуваних. У свою чергу, уникаюча прив'язаність була характерна для 41%, а амбівалентна прив'язаність – для 29% респондентів (див. Рис. 3.1). Таке формулювання краще розділяє інформацію, підкреслюючи кількісні показники кожної категорії. (Див. Рис. 3.1.)

Рисунок 3.1.

Результати проективної методики Н. Каплан для визначення емоційної прив'язаності дитини до матері

Отже, 30% досліджуваних дітей дошкільного віку діагностували надійну прив'язаність. Особливості їх розповідей полягають у відкритому, чітко вербалізованому вираженні своїх негативних переживань, які виникли з приводу розлуки з об'єктом прихильності. Діти з репрезентацією патернів надійної прив'язаності вербалізують моделі пошуку засобу, що дає можливість впоратися з ситуацією розставання з об'єктом прив'язаності. В такий спосіб дитина частково реалізовує фрустровану потребу в контакті та близькості з об'єктом прив'язаності. Передбачувана зустріч дитини з матір'ю у дітей з репрезентацією патернів надійної прив'язаності носить виключно радісний характер.

Максим С. (5 років, 8 місяців).

1. Мама йде з хлопчиком до літака. Мама їде і махає рукою. Хлопчик дивиться, мама їде. Хлопчик пішов додому. Дідусь подарував йому подарунок. Хлопчик відкрив подарунок і витягнув літак. Хлопчик сумує за мамою.

2. Думає про матір. Дуже сумно, тому що мама їде.

3. Думає, що матір їде і не його бере з собою. Настрій сумний, тому що мама їде.

4. Думає про маму. Настрій сумний, тому що мама їде.

5. Думає про маму. Настрій сумний. Залишився удома один, йому буде нудно. Гратиме з ведмежам і в м'ячик. Коли прийде тато, він попросить його подзвонити мамі.

6. Дідусь приніс подарунок від мами. Про маму думає, що вона скоро приїде. Настрій веселий, тому що мама скоро приїде.

7. Думає про маму. Настрій веселий, тому що мама скоро приїде.

8. Знову думає про маму. Настрій веселий, тому що мама скоро приїде.

9. Сумує за мамою. Настрій сумний, тому що мама не приїжджає.

Про що сон? – «Мама наснилася, що вона приїхала. У веселому настрої прокинеться».

Що в листі? – «Я скоро приїду. Коли мама приїде, буде весело. Він набіжить до мами, і скаже: «Привіт мама!» – «Привіт, я дуже скучив!».

Це весела історія, тому що мама повернулася і подарунок привезла!

У цьому прикладі демонструється виразний прояв патернів надійної прив'язаності, які характеризуються такими особливостями:

1. Вербалізація емоцій і думок. Дитина відкрито говорить про свої почуття та переживання, пов'язані з розлукою (наприклад, смуток через відсутність мами). Це свідчить про здатність усвідомлювати й виражати емоції.

2. Пошук підтримки. Здійснюється активний пошук способів заспокоїти себе, що є типовим для дітей із надійною прив'язаністю (наприклад, бажання зателефонувати мамі, щоб зменшити тривогу).

3. Позитивне очікування зустрічі. Дитина демонструє радісне очікування майбутньої зустрічі з матір'ю, що відображає довіру до стабільності стосунків і надію на позитивний контакт (гарний настрій, сни про маму).

Такі прояви вказують на формування у дитини відчуття безпеки, довіри до значимого дорослого та вміння адекватно справлятися з емоціями під час розлуки.

Настя Б. (5 років, 4 місяці).

Мама і дочка йдуть до літака. Дочка махає мамі: «До побачення!». Дочка дивиться, як летить літак. У літаку мама. Вона поїхала у справах. Дочка прийшла додому, і поряд з нею стоїть стіл з іграшками. Вона залишилася одна. Буде в іграшки грати. Дядько дівчинці ..., ні, тато дочці приніс подарунок. Дочка відкрила подарунок... Дівчинка витягнула з коробки літак. Дівчинка сидить і ні в що не грає, тому що їй літак не сподобався. Вона не хотіла літак, вона хотіла ляльку.

1. Дівчинка думає, що мама полетіла на роботу. Настрій хороший, тому що мама її постійно лає, і вона захотіла від неї відпочити.

2. Дівчинка думає, що вона прийде додому і у неї буде який-небудь подарунок. Вже настрої децю поганий.

3. Думає: полетіти б і їй на літаку. Настрій хороший, тому що вона бачить літак. Думає про маму, що мама привезе їй що-небудь красиве.

4. Думає, що у неї який-небудь дарунок буде. Настрій сумний, тому що у неї всі іграшки розкидані. Буде прибирати.

5. Думає: яка-небудь лялька в подарунок. Подарунок від тата. Настрій хороший, тому що подарунок отримала.

6. Думає, що побачить яку-небудь лялечку або подарунок. Настрій поганий...ні, гарний, тому що там який-небудь подарунок або лялька.

7. Думає, що він дуже красивий. Гарний настрій, тому що він їй сподобався. Думає про маму, про те що мама вже зробила їй подарунок – ляльку або бантик, або спідничку.

8. *Думає, що тато приніс не дуже красиву іграшку. Вона не хоче з нею грати. Вона хотіла що-небудь інше.*

Що в листі? – «Його не буде!».

Про що сон? – «Як вона в іграшки грається».

Коли мама приїде, дівчинка покаже їй літак:

– «Мама, поглянь, який мені тато літак подарував!»

– «Дуже красивий!».

– «Мама побачить тата і засмутиться. Мама їздила тата шукати.

Він був на роботі. Мама не знала, що він чергує, і вони його всю ніч не бачили. Мама їздила його шукати. А він сам прийшов до доньки».

Особливості патернів унікаючої прив'язаності у дітей, виявлених у дослідженні. Основні моменти та пояснення:

1) Ігнорування проявів прив'язаності. Діти з унікаючою прив'язаністю схильні не звертати увагу на емоційні прояви прив'язаності у стимульних матеріалах (зображеннях). Вони ніби відсторонюються від теми прив'язаності.

2) Невизнання емоційної реакції на розлуку. Навіть якщо діти помічають негативні емоції у персонажів на картинках, вони не пов'язують їх із ситуацією розлуки з об'єктом прив'язаності (батьками, опікунами). Це вказує на певний захисний механізм – уникнення емоційно значущих тем.

3) Відсутність емоційних реакцій. Більшість дітей з цієї групи не демонструють суб'єктивних переживань у ситуації розлуки. Це проявляється через:

- емоційну холодність – мінімальний прояв почуттів;
- дистанціювання – емоційне або психологічне віддалення від об'єкта прив'язаності.

Такі патерни можуть свідчити про:

- Ранній досвід взаємодії, де прояви емоцій не отримували належної відповіді від дорослих.

- Формування захисної стратегії, яка допомагає уникати потенційного болю чи розчарування, пов'язаного з розлукою або емоційною близькістю.

Подальші кроки для інтерпретації

1. Аналіз взаємодії цих дітей з їхніми близькими (якість стосунків).
2. Вивчення впливу такої прив'язаності на їхні майбутні соціальні та емоційні відносини.
3. Розробка інтервенцій для покращення емоційного усвідомлення та здатності до прив'язаності.

Це класичні ознаки унікаючого стилю прив'язаності, що розглядається в теорії прив'язаності Джона Боулбі та Мері Ейнсворт.

Патерни унікаючої прив'язаності, які характеризуються специфічним емоційним ставленням дитини до ситуації розлуки з об'єктом прихильності. Вони проявляються у таких аспектах:

1. Відсутність асоціації негативних емоцій із розлукою. Дитина не сприймає розлуку з об'єктом прив'язаності (наприклад, мамою) як причину своїх негативних відчуттів. Натомість негативні емоції пов'язуються з іншими зовнішніми чинниками, як-от розкидані іграшки чи інші ситуації.

2. Відсутність використання об'єкта прив'язаності для зниження тривоги. Унікаюча модель прив'язаності демонструє неспроможність дитини шукати заспокоєння через контакт із фігурою прихильності (наприклад, заспокоїтися, знаючи, що мама подбає про неї або «лист» від мами допоможе).

3. Амбівалентне сприйняття об'єкта прив'язаності. Дитина може інтерпретувати поведінку об'єкта прив'язаності як відторгнення чи тиск. Прикладом є твердження, що їй стало «краще», бо мама часто сварить, і дитина хоче від неї відпочити. Це ілюструє захисний механізм уникнення близькості, що розвивається у відповідь на неприйняття або непослідовність у поведінці дорослого, який виконує роль об'єкта прив'язаності.

Прояви амбівалентної прив'язаності характеризуються суперечливими емоціями дитини до об'єкта прив'язаності – матері.

Ілля (5 років, 2 місяці).

Мама і синок біжать на літак. Тут вони прощаються. Мама йде в літак. Хлопчик дивиться, як відлітає літак. Хлопчик закрив двері в магазин. Йому

дарує подарунки дідусь. Він грає з ними. Розглядає літак, який дідусь подарував. Тут він сидить і дивиться на літак.

1. Думає, коли він вже маму побачить? Йому погано, він дуже скучив за мамою, тому що її вже цілий день не було. Вона кудись далеко і надовго полетіла.

2. Думає, а коли він піде, що вона буде робити. Настрій злий, тому що мама відлетіла. Дуже йому нудно, і нікому дати йому поїсти.

3. Думає, що мама полетіла на роботу. Настрій злий, тому що він сумує за мамою, ніхто чай не поставить, ніхто не може його погодувати. Він буде один готувати їжу, ножиком різати.

4. Сидить і думає, коли ж мама прилетить. Він уже удома. Настрій хороший, тому що він додому прийшов, може відпочивати, на комп'ютері грати. Він пустуватиме з вогнем. Сірники братиме, комп'ютер може зламати.

5. Думає, який же мені дідусь подарунок дасть. Тому що він чужий, а від чужих без запиту брати не можна. Настрій хороший, тому що він йому літак подарував.

6. Відкриває коробку. Настрій поганий, може від мами літак? Він розсердився на маму, тому що вона відлетіла і його одного залишила.

7. Думає: може це літак від мами, може це вона мені такий подарунок зробила, а дід прислав. Настрій хороший, йому радісно, йому літак подарували.

8. Думає: коли ж мама прилетить, мені так нудно без неї. Настрій сумний, невеселий, тому що він думає, коли ж мама прилетить.

Про що сон? – «Про те що він сам в літаку полетів, а мама в ліжку спить. Прокинувся дуже злий, тому що мама в літаку відлетіла, а він один залишився».

Що в листі? – «Любий синку, я тебе дуже люблю. Бажаю щастя, щоб ти не хворів, чи не пустував ти з вогнем? Мама. Оскільки він пустував з вогнем, його мама покарає, коли приїде: «Синку, ти пустував з вогнем?» - «Мама, вибач мене, я більше так не буду».

Проекція негативних почуттів – дитина трансліює власну тривогу через уявлення про стан матері. Вислови на кшталт «йому погано, він дуже скучив за мамою» вказують на страх розлуки та нездатність адекватно справлятися з цими емоціями.

Звинувачення об'єкта прив'язаності – невдоволення та роздратування щодо відсутності матері проявляються через звинувачення, наприклад: «дуже

йому нудно, і нікому дати йому поїсти». Це свідчить про незавершеність процесу формування емоційної самостійності.

Обмеженість дослідницької активності – прагнення дитини звільнитися від надмірного материнського контролю знаходить вираження у бажанні робити щось самостійно («їжу готуватиму; ножиком сам різатиму; у комп'ютер грати»). Проте ці дії набувають деструктивних форм, що може бути як наслідком емоційної напруги, так і способом привернути увагу («він пустуватиме з вогнем; гратиме з сірниками; комп'ютер може зламати»). Такі особливості поведінки дитини свідчать про потребу в гармонізації стосунків у діаді «дитина-мати». Для корекції важливо створити середовище, що сприяє формуванню емоційної стабільності, та знизити рівень контролю, одночасно підтримуючи автономію дитини.

Результати дослідження за методикою В. Клименко «Словникова мобільність» серед дітей дошкільного віку.

1. Середній показник (75%): Більшість дітей виконували завдання на середньому рівні. Вони могли утворювати нові похідні слова, знаходити подібні звуки в словах та називати певні слова згідно з інструкціями. Однак, були помилки або недостатня кількість виконаних завдань.

2. Низький показник (37,5%): Значна частина дітей мала труднощі з виконанням завдань, часто орієнтуючись на реакцію дорослого. Це свідчить про те, що для покращення розвитку мовленнєвої активності дошкільнят потрібно продовжувати працювати над збільшенням їхньої самостійності у виконанні мовних завдань.

Згідно з методикою «Діагностика граматичної побудови речень старших дошкільників», результати дослідження показали такі рівні сформованості граматичних навичок у дітей:

Високий рівень сформованості виявлено у 12,5% дітей вибірки. Ці діти демонструють значні досягнення в граматичній побудові речень.

Середній рівень сформованості характерний для 50% дітей. Хоча результат цих дітей є досить хорошим, при виконанні завдань виникали незначні помилки.

Низький рівень спостерігався у 37,5% дітей. Ці діти мали труднощі в виконанні завдань, були невпевнені в своїх відповідях, часто потребували допомоги дорослих. Однак після отримання допомоги, вони успішно виконували завдання.

Ці дані вказують на те, що у значної частини дітей ще є потреба в додаткових заняттях для підвищення рівня граматичних навичок.

Методика «Діагностика зв'язного мовлення» показала різноманітність результатів серед дітей:

1) 12,5% дітей продемонстрували високий рівень – вони вільно і правильно побудували сюжетну розповідь без допомоги дорослого.

2) 62,5% дітей мають середній рівень – їх розповідь була правильною, але з підтримкою дорослого.

3) 25% дітей показали низький рівень – їх розповіді були неповними і в деяких випадках з пропущеними важливими частинами.

Отримані дані свідчать про різний рівень розвитку зв'язного мовлення у дітей, де більшість потребують допомоги для створення правильної та логічної розповіді.

Діагностика здібностей дітей до партнерської взаємодії показує різні рівні розвитку комунікативних навичок.

Високий рівень (12,5%) – діти, які мають високий рівень комунікативних вмінь, проявляють активність у спілкуванні, уважно слухають інших, можуть взаємодіяти, не перебивають, здатні домовлятися і дотримуються мовленнєвого етикету. Це вказує на добре розвинені навички саморегуляції і комунікації.

Середній рівень (37,5%) – діти на середньому рівні також активні у спілкуванні, але вони іноді перебивають, можуть сваритися або не завжди

дотримуються мовленнєвого етикету. Така поведінка вказує на необхідність подальшого розвитку навичок самоконтролю та здатності до співпраці.

Низький рівень (37,5%) – діти з низьким рівнем комунікації мають обмежену активність у спілкуванні, часто не проявляють ініціативу, мають проблеми з уважністю та епізодично дотримуються мовленнєвого етикету. Це може свідчити про потребу в додатковій підтримці для розвитку їхніх комунікативних здібностей. Ці результати можуть бути основою для розробки індивідуальних програм підтримки для дітей на різних етапах розвитку, щоб покращити їхні навички співпраці, взаємодії та дотримання соціальних норм у спілкуванні.

Результати кореляційного аналізу, показують взаємозв'язки між емоційною прив'язаністю дитини до матері та її дослідницькою активністю. Позитивні кореляції: Надійна прив'язаність та співпраця з іншими дітьми ($r = 0,719$): Діти, які мають надійну прив'язаність до матері, зазвичай краще взаємодіють та співпрацюють з іншими дітьми. Це може свідчити про високий рівень соціалізації та комунікабельності. Надійна прив'язаність та активне спілкування ($r = 0,497$): діти з міцною емоційною прив'язаністю до матері, ймовірно, також демонструють активнішу комунікацію з оточенням, що може бути результатом відчуття безпеки, яке дає така прив'язаність.

Негативні кореляції – надійна прив'язаність та близькість до матері ($r = -0,181$): Виявлено, що чим вища надійна прив'язаність, тим меншою є потреба дитини в фізичній близькості з матір'ю. Це може вказувати на розвиток незалежності та самостійності.

Надійна прив'язаність та непокора вимогам ($r = -0,469$): Висока надійна прив'язаність, ймовірно, знижує схильність до порушення правил або непокори вимогам дорослих, оскільки така дитина почувається в безпеці і з довірою ставиться до авторитетів. Ці результати підкреслюють важливість емоційної прив'язаності в розвитку соціальних і поведінкових навичок дитини.

Діти, які мають надійну емоційну прив'язаність до матері, зазвичай відчувають більшу впевненість у собі та у світі навколо. Завдяки такій

прив'язаності вони відчують безпеку, що дозволяє їм досліджувати нові ситуації, зокрема грати з іншими дітьми. Ці діти часто проявляють високий рівень соціальної активності, оскільки мають емоційну підтримку вдома і можуть легко будувати стосунки з однолітками. Також вони зазвичай звертаються до матері за порадами і відповіді на запитання, що свідчить про довіру і комфорт у взаєминах із нею.

Наявність достовірних зв'язків між емоційною прив'язаністю дитини до матері та її дослідницькою активністю. Позитивні кореляції між унікаючою емоційною прив'язаністю та різними аспектами поведінки дитини свідчать про те, що діти з більш вираженою унікаючою прив'язаністю частіше демонструють віддалення від інших ($r = 0,531$), непокору вимогам ($r = 0,526$) та конфліктну поведінку ($r = 0,366$). Негативна кореляція з активним спілкуванням ($r = - 0,334$) вказує на те, що чим вищий рівень унікаючої прив'язаності, тим менше активного спілкування з іншими. Ці результати можуть вказувати на те, що у дітей з такою прив'язаністю можуть бути труднощі у соціальних взаємодіях, що впливає на їх дослідницьку активність та способи взаємодії. Ваша описана ситуація відноситься до дітей з унікаючим типом прив'язаності, який характеризується певними особливостями поведінки та емоційних реакцій. Унікаючі діти часто демонструють замкнутість, нехтуючи емоційною близькістю з батьками, зокрема з матір'ю. Вони вважають за краще фізично дистанціюватися від матері, що може виражатися у відмові від контактів чи відчуженні під час спільних занять. Такі діти активно займаються дослідженням навколишнього світу, зокрема ігрових об'єктів, але їхня соціальна взаємодія з іншими дітьми зазвичай обмежена та супроводжується конфліктами, що часто виникають у ситуаціях спільної гри (наприклад, боротьба за іграшки або агресивні дії). Ці діти можуть проявляти агресію чи неприязнь до інших, а також демонструють низький рівень емоційної регуляції, що призводить до частих сварок. Що стосується взаємодії з матір'ю, то зауваження чи заборони не викликають у дітей значної реакції, оскільки вони часто ігнорують ці вимоги. Це може свідчити про неготовність або небажання

дитини підкорятися авторитету матері, що також є характеристикою унікаючої прив'язаності.

Фрустрація емоційної потреби дитини може виникнути, якщо вона не отримує достатньо уваги, турботи чи підтримки з боку дорослих або однолітків. Це може призвести до внутрішнього напруження, що впливає на її загальний стан та поведінку. У такій ситуації дитина може шукати способи знизити внутрішнє навантаження через дослідницьку активність. Дослідження, експерименти або самостійне пізнання світу допомагають дитині відволіктися від емоційної напруги. Це також може бути способом прояву самовираження і прагнення зрозуміти навколишнє середовище, а також задовольнити свою потребу у нових враженнях і розвитку.

Кореляційні зв'язки між патернами амбівалентної прив'язаності та різними аспектами дослідницької активності. Згідно з даними, можна виділити наступні моменти:

1. Позитивні кореляції:

- близькість до матері ($r = 0,493$) – чим більше близькість до матері, тим сильніша амбівалентна прив'язаність.

- активне спілкування ($r = 0,347$) – позитивний зв'язок між активним спілкуванням та амбівалентною прив'язаністю.

2. Негативні кореляції:

- віддалення від матері ($r = -0,613$) – чим більше віддалення від матері, тим менш виражена амбівалентна прив'язаність.

- співпраця з іншими дітьми ($r = -0,613$) – негативний зв'язок між співпрацею з іншими дітьми та амбівалентною прив'язаністю.

Діти, які мають певні характеристики в контексті прив'язаності, зокрема в теорії прив'язаності, розробленій Джоном Боулбі. Такі діти можуть демонструвати певну залежність від свого об'єкта прив'язаності (зазвичай це батьки або опікуни), зокрема через бажання, щоб цей об'єкт був поруч або слідував за ними під час їхньої діяльності. Водночас вони можуть проявляти низьку активність у соціальній взаємодії з іншими дітьми та більше

орієнтуватися на пасивні ігри, що може свідчити про певний рівень тривожності чи потреби в безпеці й стабільності в навколишньому середовищі. Такі поведінкові патерни можуть бути інтерпретовані як ознаки прив'язаності до об'єкта (наприклад, матері чи батька), коли дитина почувається комфортніше в його присутності, але водночас може бути менш ініціативною у соціальних контактах з іншими дітьми або у діяльності, що потребує більше дослідницької активності. Це може бути частиною розвитку дітей, які мають більш інтенсивну потребу в емоційному комфорті та безпеці. Важливо зазначити, що такі патерни можуть змінюватися з часом, і часто коригуються через підтримку та адаптацію соціального оточення.

Отже, зв'язок між типом емоційної прив'язаності дитини до матері та її комунікативною активністю є важливим аспектом розвитку. Дослідження показують, що діти з різними типами прив'язаності демонструють різну поведінку в соціальних ситуаціях, зокрема в контексті дослідницької активності та комунікативних навичок.

Діти, які мають безпечну емоційну прив'язаність до матері, зазвичай проявляють високу дослідницьку активність. Вони відчують себе впевнено в нових ситуаціях і більш відкриті до взаємодії з іншими людьми. Така дитина охочіше взаємодіє з однолітками та дорослими, шукає нові можливості для навчання та розвитку, а також швидше адаптується до нових соціальних і навчальних ситуацій.

Небезпечна прив'язаність (амбівалентна або унікальна): Діти з амбівалентною або уникною прив'язаністю можуть демонструвати низький рівень дослідницької активності, оскільки їм складніше довіряти іншим людям або оточенню. Така дитина може бути менш комунікабельною або показувати відчуженість від оточення, що може бути наслідком негативного досвіду з попередніми прив'язками або страху перед відсутністю підтримки.

Таким чином, тип емоційної прив'язаності, який формується у ранньому віці, впливає на здатність дитини до соціальної взаємодії, розвитку комунікативних навичок і здатність до дослідницької активності.

Текст описує різні типи прив'язаності у дітей і як ці патерни впливають на їх дослідницьку активність.

1. Діти з репрезентацією патернів надійної прив'язаності: вони демонструють активну дослідницьку поведінку, де мати виступає надійною базою для дослідження. Це означає, що дитина відчуває безпеку у взаємодії з матір'ю і здатна використовувати її як опору для розвитку і дослідження навколишнього середовища.

2. Діти з репрезентацією патернів уникаючої прив'язаності^{**}: такі діти не демонструють поведінкових патернів прив'язаності до матері, тобто вони не шукають підтримки в матері, що свідчить про те, що мати не є емоційно надійною базою для них. Уникання може бути результатом захисної стратегії, спрямованої на уникнення можливого відторгнення з боку матері.

3. Діти з репрезентацією патернів амбівалентної прив'язаності^{**}: ці діти схильні до надмірної залежності від матері, вони можуть демонструвати «злиття» з нею, що порушує нормальну дослідницьку активність. Така поведінка призводить до того, що дослідницька активність є обмеженою, безініціативною та позбавленою різноманіття, оскільки дитина надмірно прив'язана до матері і не може ефективно взаємодіяти з навколишнім світом. Ці патерни прив'язаності відіграють важливу роль у розвитку дитини, визначаючи, як вона взаємодіє з навколишнім світом і як будує свої емоційні зв'язки.

ВИСНОВОК

Психологічна прив'язаність до матері є важливим емоційним зв'язком, який формується у ранньому дитинстві. Вона є основою для розвитку емоційної стабільності та здатності встановлювати здорові стосунки в подальшому житті. Цей зв'язок дозволяє дитині відчувати себе в безпеці та захищеності, що сприяє її правильному розвитку, як емоційно, так і соціально.

Прив'язаність до матері також включає в себе емоційні реакції, такі як радість, тривога, злість чи зацікавленість, залежно від того, як матір відповідає на потреби дитини. Якщо дитина відчуває, що її потреби задовольняються, вона розвиває довіру до світу і почуття безпеки.

Відчуття прив'язаності до матері формується у людини в період до трьох років, і пов'язане з загальним емоційним розвитком у родинних умовах. Модель прив'язаності містить стабільні постулати відносно ролі батьків і дитини (тобто обох партнерів) у взаємодії, і в умовах стресу та суперечливої інформації психологічні захисти є провідною стратегією переробки цієї інформації. Психологічний захист особистості спочатку розвивається як засіб інтрапсихічної адаптації і може приводити до зовнішньої соціально-психологічної адаптації або дезадаптації залежно від гнучкості та інтенсивності використовуваних механізмів.

Цей текст описує важливість рефлексивного функціонування (менталізації) матері в процесі виховання дитини, підкреслюючи, як її психологічні особливості та здатність до розуміння внутрішніх психічних станів – як своїх, так і дитини – впливають на розвиток патернів прив'язаності. Менталізація допомагає матері оцінювати не тільки свої власні емоції і наміри, але й відчуття та переживання дитини, що, в свою чергу, формує більш глибоке і чутливе взаємодіяне середовище для розвитку дитячої прив'язаності.

Порушення прив'язаності може мати серйозні наслідки для емоційного та психічного розвитку дитини. Безпечна прив'язаність створює основу для

довірливих відносин, де дитина отримує емоційну підтримку і відчуває себе захищеною. У разі порушеної прив'язаності, дитина може розвивати різні типи поведінки, такі як уникання, амбівалентно-тривожну або дезорганізовану поведінку, що свідчить про фрустрацію та нестачу належної турботи з боку батьків. Це порушує психічний розвиток дитини, що може призвести до тривалих емоційних і поведінкових проблем у майбутньому.

Внутрішня модель прив'язаності, сформована на основі досвіду в дитинстві, дійсно може впливати на те, як вона будує свої стосунки з власною дитиною. Якщо у матері були неприявні або нездорові стосунки з її батьками, ці неусвідомлені конфлікти можуть проєкціюватися на її ставлення до дитини. З іншого боку, позитивна модель прив'язаності, сформована в дитинстві, може допомогти матері бути уважною та емоційно чутливою до потреб своєї дитини.

Таким чином, внутрішня модель прив'язаності може бути не лише відображенням особистісних травм чи труднощів, але й впливати на спосіб виховання та поведінку в контексті батьківських відносин, що формуються з новими поколіннями.

Модель прив'язаності акцентує важливість ролі батьків у формуванні стосунків з дитиною. У цьому контексті психологічні захисти відіграють важливу роль, оскільки вони допомагають людині адаптуватися до стресових ситуацій, зокрема в умовах суперечливої або непевної інформації. Ці механізми можуть бути як позитивними, так і деструктивними залежно від того, наскільки вони гнучкі та ефективні в конкретних умовах.

Психологічний захист особистості може проявлятися в різних формах – від раціоналізації, репресії до більш складних стратегій, таких як проєкція чи регресія. Коли ці захисні механізми стають занадто інтенсивними або жорсткими, вони можуть привести до соціально-психологічної дезадаптації, тобто до порушення взаємодії з навколишнім світом і, зокрема, з іншими людьми. Залишаючись при цьому важливим аспектом інтрапсихічної адаптації, ці механізми можуть дозволити індивіду подолати більшість психічних потрясінь, однак вони вимагають певної гнучкості для того, щоб не

ставати перешкодою для подальшого розвитку або стабільних взаємодій у соціумі.

Особливості внутрішньої структури прив'язаності у дітей дошкільного віку з унікаючою прив'язаністю. Така структура формується під впливом досвіду батьківського відторгнення, емоційної холодності, надмірної вимогливості та контролю. Мати в даному випадку має обмежену здатність до рефлексивного функціонування, що означає її труднощі в усвідомленні і розумінні емоцій дитини. У результаті дитина сприймає близьку дорослу фігуру як ненадійну.

Цей тип прив'язаності веде до фрустрації потреби в емоційному спілкуванні, і дитина часто направляє свою енергію на дослідницьку активність, щоб зменшити тривогу, викликану фрустрацією. Унікаюча прив'язаність часто спостерігається у дітей, які не отримують достатньо емоційного зворотного зв'язку або підтримки з боку батьків, що може сприяти розвитку труднощів у формуванні довірливих і близьких відносин у майбутньому.

Унікаюча батьківська прив'язаність дійсно може бути умовою для формування ненадійного типу прив'язаності у дитини. Коли батьки встановлюють надмірні стандарти і обмежують дослідницьку активність дитини, створюючи при цьому відсутність емоційної підтримки, дитина може відчувати себе незахищеною та відокремленою. Це може спричиняти розвиток унікаючої поведінки, яка є своєрідним механізмом захисту від батьківського відторгнення. У результаті дитина може навчитися бути самостійною занадто рано, не отримуючи необхідної емоційної підтримки для здорового розвитку.

Амбівалентна прив'язаність у теорії прив'язаності, запропонованій Джоном Боулбі, описує відносини дитини з матір'ю, коли дитина має змішані емоції, як от бажання наблизитися, але водночас і страх відокремлення або недовіра. Така прив'язаність може проявлятися через поведінку, де дитина часто шукає близькості з матір'ю, але водночас може виявляти злість або

розчарування, коли вона не отримує потрібної уваги. У випадку амбівалентної прив'язаності дитина може:

1) прагнути постійно контролювати свою матір, стежити за її поведінкою, щоб переконатися, що вона буде доступною для надання емоційної підтримки;

2) демонструвати поведінку, яка здається надмірно залежною або незрілою, шукаючи постійної турботи і підтримки;

3) мати відчуття, що дитина та мати є єдиним цілим, і дитина не може чітко відокремити себе від матері, що призводить до надмірної емоційної залежності.

Амбівалентна прив'язаність може виникати, якщо мати не завжди доступна емоційно для дитини або якщо її поведінка є непередбачуваною, що створює у дитини відчуття невизначеності і страху.

Надійна прив'язаність базується на безумовному прийнятті дитини батьками, що дозволяє дитині відчувати себе у безпеці і впевненості у своїй здатності взаємодіяти з оточуючими. Мати, яка зацікавлена в житті та планах своєї дитини, підтримує її емоційний розвиток і допомагає створювати здорові соціальні зв'язки. Чередування позицій «разом» (коли мати і дитина перебувають в активному контакті) і «поряд» (коли мати знаходиться поряд, але не втручається) підтримує баланс між близькістю і самостійністю, що важливо для розвитку соціальних і комунікативних навичок дитини. У свою чергу, це дозволяє дитині в дошкільному віці формувати сильну комунікативну компетентність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х книгах. Книга 1. Особистісно-орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
2. Бех І. Д. Я як джерело духовного саморозвитку особистості. Педагогіка і психологія. 2011. № 3. 5-16 с.
3. Боулбі Дж. Створення і руйнування емоційних зв'язків. Київ: Сварог, 2006. 236 с.
4. Булах І.С. Конструктивна дилема психологічних механізмів захисту на адаптивні та неадаптивні. Психологія: Збірник наукових праць. Вип. II. (НПУ імені М.П.Драгоманова). Київ, 1998. 38 - 43 с.
5. . Вестбрук Д., Кеннерлі Г., Кірк Дж. Вступ у когнітивно-поведінкову терапію. Львів: Видавництво «Свічадо», 2014. 420 с.
6. Видра О.Г. Вікова та педагогічна психологія : Навчальний посібник. URL: http://libfree.com/107395432_psihologiyapsihologichna_harakteristika_doshkilnogo_viku.html#244 (дата звернення 15.04.24).
7. . Віннікот Д.В. Дитина, сім'я і зовнішній світ. Центр учбової літератури. Київ, 2020. 226 с.
8. . Віннікот Д. В. Розмова з батьками. Центр учбової літератури. Київ, 2019. 118 с.
9. Власова О.І. Педагогічна психологія: навч. посібник. Київ : Либідь, 2005. 400 с.

10. Власова О.І. Психологічні особливості матері як чинник формування якості прихильності дитини. Вісник Національного університету оборони України. Київ, 2015. Вип. 2 (45). 294 с.
11. Головань, М.С. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. Вища освіта України. 2008. № 3. С. 23-30.
12. Деклейн М., Шпельтц М. Розлади поведінки дитячого і підліткового віку. Пер. з англ. За ред. В. Штенгелова. Київ : Сфера, 2005. 290- 313 с.
13. Католик Г.В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика в сучасних наукових дослідженнях. Вид. 2-ге, доповнене. Львів: Видавництво Астролябія, 2012. 311 с.
13. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психологічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа, 1989. 608 с.
14. Ладивір С.О. Пізнавальний розвиток старшого дошкільника. Дошкільна освіта. 2009. № 3(25). 13-22 с.
15. Максименко С.Д. Структура особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2007. № 1. 1-13 с. 2006. № 2. 1-11с.
16. Максименко С.Д. Теоретичні проблеми самоздійснення особистості Педагогіка і психологія. 2008. № 1. 47-56 с.
17. Максименко С.Д. Психологія особистості: підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : ТОВ "КММ". 2007. 296 с.
18. Маноха І.П. Психологія потаємного "Я". Київ : Поліграфкнига. 2001. 448 с.
19. Мачинський О. До проблеми ідентифікації особистості. Практична психологія та соціальна робота. 2000. № 7. 28-31 с.
20. Москаленко В.В. Соціалізація особистості: монографія. Київ: Видво Фенікс. 2013. 460 с. 60
21. Ньюфелд Гордон. Вся справа в стосунках. - URL: <http://osvitanova.com.ua/posts/1541-hordon-niufeld-otnoshenyaiameiutznachenye> (дата звернення 25.10.2024).

22. Ньюфелд Гордон. Діти повинні бути емоційно-прив'язані до батьків.
URL: <http://www.psychologies.ru/people/razgovor-s-ekspertom/gordonnyufeld-deti-doljni-byit-emotsionalno-privyazanyi-k-roditelyam/> (дата звернення 25.05.24).
23. Петрановська Л. Таємна опора: емоційний зв'язок в житті дитини. Київ: Віват, 2021. 224 с.
24. Піроженко Т. О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу : монографія. Запоріжжя: ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2003. 168 с.
25. Писарик О. Як створити надійну прив'язаність з дитиною. Режим доступу: <http://www.matrony.ru/kak-sozdat-nadezhnuyuprivyazannost-s-malyishom-do-goda/> (дата звернення 25.05.24).
26. Піроженко Т.О. Психічний розвиток дитини дошкільного віку: досвід роботи сучасного дошкільного навчального закладу. Запоріжжя : ТОВ «ЛПС» ЛТД, 2003. 168 с.
27. Поліщук С.А. Методичний довідник з психодіагностики. Суми: Університетська книга, 2009.
28. Порушення дитячої прив'язаності – нова реальність сьогодення? Соціальний педагог. 2012. № 1 (61). 4-9 с.
29. Фрейд А. Введення в дитячий психоаналіз. Видавництво Попурі, 1999. С. 384.
30. Фурман А. В. Психодіагностика особистісної адаптованості. Тернопіль: «Економічна думка», 2000. 197 с.
31. Фурман А.В. Психологія Я-концепції. Львів : Новий Світ, 2000, 2006. 360 с.
32. Шиколенко Т.І. Вплив сім'ї на становлення образу «Я» у дітей // Актуальні проблеми практичної психології: збірник наукових праць. Херсон, 2007. С. 236-239.
33. Яблонська Т.М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. 444 с.

ДОДАТКИ:

ДОДАТОК А

ШКАЛА ПРИХИЛЬНОСТІ ДИТИНИ ДО ЧЛЕНІВ СВОЄЇ СІМ'Ї

А. Баркан

1. Я б ніколи не розлучався (лася) з (мамою, татом, братом, сестрою, дідусем, бабусяю).
2. Я б ходила по п'ятах невидимкою за (мамою, татом, братом, сестрою, дідусем, бабусяю) і так далі.
3. Я б придумував (ла) сни, де завжди був(ла) б мама, тато, брат, сестра, дідусь, бабуся.
4. Я б поділився (лася) своїм чаклунством з матиою, татом, братом, сестрою, дідусем, бабусяю.
5. Я б подарував(ла) незвичайний подарунок мамі, татові, братові, сестрі, дідусеві, бабусі.
6. Я б створив(ла) казкову машину для мами, тата, брата, сестри, дідуся, бабусі;
7. Я б побудував(а) найкрасивіший палац для мами, тата, брата, сестри, дідуся, бабусі.
8. Я б узяв(ла) з собою на незаселений казковий острів маму, тата, брата, сестру, дідуся, бабусяю.

9. Я б спік(спекла) найсмачніший пиріг для мами, тата, брата, сестри, дідуся, бабусі.

10. Я б одягнув(ла) в найкраще вбрання маму, тата, брата, сестру, дідуся, бабусю.

ДОДАТОК Б

Проективна методика Н. Каплан для визначення особливостей емоційної прихильності дитини до матері

Стимульний матеріал методики являє собою сім карток, на яких зображені різні сюжетні картинки. Зображення носять досить умовний характер, що полегшує процес проєкції дітьми своїх переживань на персонажів картинок – хлопчика або дівчинку залежно від статі дитини, відповідно, методика має два набори картинок. Картинки пред'являються дитині в певній послідовності:

- 1) дитина йде з мамою до літака;
- 2) мама стоїть біля літака, а дитина, прощаючись, махає їй рукою;
- 3) дитина дивиться услід літаку, який відлітає;
- 4) дитина сама повертається додому;
- 5) приходять листоноша і приносить дитині посилку;
- 6) дитина відкриває посилку і усередині посилки вона знаходить іграшковий літачок;

7) дитина плаче, а листоноша стоїть поряд.

Процедура проведення методики передбачала три етапи:

1) на першому етапі дитину просять розглянути запропоновані картинки, де намальована історія про одного хлопчика (дівчинку), розклавши їх перед нею по черзі одну за іншою;

2) далі дитині пропонують розповісти історію про те, «що тут відбувається»;

3) стосовно кожної картинки дитині ставлять питання: про що тут герой думає, який у нього настрій («що він тут відчуває?»), що збирається робити, що присниться дівчинці (хлопчикові), коли вона/він ляже спати, сумна ця історія чи весела.

У кінці бесіди дитину запитують про те, що буде, коли мама повернеться. Оскільки в серії картинок зображення зустрічі немає, відповідь дитини на останнє запитання носить проєктивний характер, заснований, як передбачається, на її власному досвіді спілкування з матір'ю. Бесіда фіксується і піддається аналізу.

Предметом аналізу і оцінки є як зміст розповіді, складеної дитиною, так і її відповіді на запитання дослідника, що допомагають з'ясувати, як дитина сприймає і емоційно переживає ситуацію розлуки з матір'ю.

Згідно з системою оцінювання, розробленою Н. Каплан, визначається один з чотирьох типів прихильності дитини до матері, тобто окрім надійного (В), тривожно-унікаючого (А) і тривожно-амбівалентного (С) типів, що традиційно виділяються, в ній описується ще один – так званий дезорганізований тип (D).

Для дезорганізованого типу характерна серйозна дезорієнтованість у поведінці матері, унаслідок чого у дитини з легкістю виникають страхи і найгірші побоювання стосовно наслідків розлуки.

Інтерпретація результатів даної методики носить якісний характер, при

цьому критерії диференціації розповідей дітей з точки зору проявів у них типів прихильності в основному відносяться до:

- загального емоційного фону сприймання ситуації;
- здатності дитини до вербалізації відчуттів і думок з приводу розлуки;
- характеру інтерпретації дитиною поведінки матері (від'їзд, дарунків);
- а також засобів дитини давати собі раду зі своїми переживаннями.

ДОДАТОК В

Методика В. Клименко «Словникова мобільність»

Методика призначена для визначення рівня розвитку словникового запасу дітей 5 - 6 років, а також здатності до використання в своїй промові, засвоєної лексики. Методика складається з 5 завдань, що мають певну спрямованість. Кожне завдання оцінюється балами і інтерпретується залежно від отриманого результату.

Завдання «А». Придумай якомога більше слів на літеру С. Час 1 хв. Оцінка: 6 - 7 слів - високий рівень; 4 - 5 слів - середній, 2 - 3 слова - низький.

Завдання «Б» Словотвір. Як буде називатися маленький предмет? (м'яч - м'ячик, рука, сонце, трава, очі, вухо, коробка). Оцінка: 6-7 балів - високий рівень; 4-5 балів - середній; 2-3 бали - низький.

Завдання «В» Словотвір. Якщо предмет зроблений із заліза, то який він? (залізо, дерево, сніг, пух, папір) Оцінка: 4-5 балів - високий рівень, 2-3 бали - середній, 0-1 бал - низький.

Завдання «Г» Загальний словниковий запас. Як називається людина, яка: вчить, столярує, теслярства, будує, займається саді, перекладає, супроводжує в дорозі? Оцінка: 6-7 балів - високий рівень, 4-5 балів - середній, 2-3 бали - низький.

Завдання «Д» Дослідження особливостей звукового аналізу слова.

Інструкція: «Я буду називати тебе слова, а ти, як тільки почуєш слово, яке починається на звук «Д», відразу лянеш в долоні». Слова для пред'явлення: дача, рука, хмара, лисиця, будинок, Даша, кому, дорога, тарілка, стіл, дощ, липа, тачка, каша, душ, бджола, дим, річка, кішка, вилка, трава. Оцінка проводиться на основі підрахунку кількості правильно виконаних ударів. Безпомилкове виконання - високий рівень, 1-2 помилки - середній, 3 і більше помилок - низький.

ДОДАТОК Г

Модифікована методика «Діагностика зв'язного мовлення»

Завдання 1. Виявлення можливості дітей відтворювати невеликий за обсягом і простий за структурою літературний текст. Аналіз результатів. Якщо переказ складений самостійно, повністю передається зміст тексту - 3 бали. Переказ складений з деякою допомогою (спонукання, стимулюючі питання), але повністю передається зміст тексту - 2 бали. Відзначаються пропуски окремих моментів дії або цілого фрагменту або переказ складений за навідним питань, зв'язність викладу порушена – 1 бал. Оцінка результатів: 3 бали високий рівень; 2 бали середній рівень; 1 бал низький рівень;

Завдання 2. Скласти зв'язний сюжетний розповідь на основі наочного змісту послідовних фрагментів - епізодів. Аналіз результатів. Самостійно складений зв'язний розповідь - 3 бали. Розповідь складений з деякою допомогою (стимулюючі питання, вказівки на картинку), досить повно відображено зміст картинок, розповідь складена із застосуванням навідних запитань і вказівок на відповідну картинку або її конкретну деталь - 2 бали. Розповідь складений за допомогою навідних запитань, його зв'язність різко порушена, відзначається пропуск істотних моментів дії і цілих фрагментів, що

порушує змістову відповідність розповіді зображеному сюжету - 1 бал. Оцінка результатів: 3 бали високий рівень; 2 бали середній рівень; 1 бал низький рівень.

У кінці перевірки проводиться підрахунок балів і визначається середній показник за результатами тесту.

ДОДАТОК Д

Методика «Діагностика граматичної побудови речень старших дошкільників»

Грамматика: утворювати назву дитинчат тварин (лисиця - лисеня, корова - теля); підбирати однокореневі слова, узгоджувати іменники і прикметники в роді і числі; утворювати важкі форми наказового і умовного способу (Сховайся! Потанцюй! Шукав би); родового відмінка (зайчат, лошат, ягнят); будувати складні речення різних типів.

Перевірка розуміння граматичних структур.

Матеріал: 4 ляльки, 10 фігурок тварин, кубик.

Дослідник вимовляє фрази, а дитина ілюструє їх зміст за допомогою іграшок (уклади маленьку дитину спати; кішка спіймана хлопчиком; качка втекла, перш ніж її схопила собака; собака кусає ведмедя, який схопив зайця; собака дозволяє хлопчикові погладити її тощо).

У морфології: перевірка сформованості усвідомленого ставлення до граматичних конструкцій. Дітям пропонують вислухати фразу і визначити, які форми вжиті неправильно. (Як ти думаєш, я все правильно сказала? Що невірно? Як треба сказати?)

- Дівчинка "малювати" фарбами.

- А хлопчик ліпить з глини "квітка".
- Я їм "червоний спіле яблуко".
- До двох олівців додати три олівця, вийде п'ять «олівець».
- Хлопчик прийшов додому і сказав мамі, що був в "кіно".
- У будинку лежить собака з "п'ять щенят".
- Я побудую багато будинків "з пісків".

Перевірка вміння вживати в мові невідмінювані іменники

Закінчити пропозицію:

- Оля вчиться грати на ... (гітара).
- Вранці ми п'ємо чай або ... (кава).
- Мені мама налила цілу чашку ... (кава або какао).
- Олі купили теплу зимову ... (куртка).
- У тебе є нове пальто, а у мене немає нового ... (пальто)

а) гра «Чого не стало?» гольфів, шкарпеток, панчіх, рушників, простирадл, рейтузи, шарфів; блюдець, оладок, тортів; обручів, рушниць; рейок, шоферів; ведмедів, вовків, лисиць, курей;

б) для освоєння слів, які важко позначити наочно, можна провести словесне вправу «Закінчи пропозицію»:

- Мама пече млинці. Так мені захотілося ... (млинців).
- На день народження купили шоколадний торт. Тато сказав, що в магазині великий вибір ... (тортів).

У словотворенні: перевірка мовного чуття, сприйняття і розуміння словотворчих форм. Дітям пропонується відповісти на питання:

- Як ти поясниш, хто такий будівельник, вчитель, мийник?

- Людина може працювати велосипедистом, читачем?
- Можна назвати письменником людини, яка вміє писати?
- Можна назвати піаністом людини, яка вміє грати на піаніно?

Перевірка вміння утворювати форми іменників і їх дитинчат (кішка, собака, кролик, заєць, лисиця, корова, кінь, шари, свиня, вівця). Проводиться гра «Хто у кого?». Необхідно підібрати відповідні один одному картинки і утворити форми множини називного і родового відмінка (у лисиці-лисенята, у лисиці багато лисенят) тощо.

Перевірка вміння утворювати слова: за допомогою злиття двох основ (морфолого-синтаксичний спосіб). Дітям пропонується відповісти на питання:

- У зайця короткий хвіст. Який заєць? (Короткохвостий.)
- У зайця довгі вуха. Який заєць? (Довговухий.)
- У ведмедя товсті п'яти. Який ведмідь? (Толстоп'ятов.)
- У дівчинки чорне волосся. Яка дівчинка? (Чорнява.);

б) шляхом переходу слів з одного граматичного класу (іменники) в інший (прикметники) (семантико-морфологічний спосіб). Дітям пропонується вправа на освіту прикметників:

- Стакан зроблений зі скла. Який він? (Скляний.)
- Стіл зроблений з дерева. Який він? (Дерев'яний.)
- М'ясорубка зроблена з металу. Яка вона? (Металева.) тощо

Перевірка вміння підбирати однокореневі слова:

а) дається завдання підібрати родинні слова до слів сніг (сніжок, сніговий, сніговик, пролісок), зима (зима, зимовий, зимівля, зимують);

б) відповісти на питання, споріднені чи слова лід і підлідний слову політ.

Перевірка вживання вищого ступеня прикметника. Дітям пропонується закінчити речення.

-Цей будинок високий, а цей ще ... (вище).

-Наша річка глибока, а ставок ще ... (глибше).

-Цей квітка гарний, а той ще ... (красивіше).

-Літо було гарне, а осінь ... (краще).

-Трава зелена, а після дощу ще ... (зеленішою).

Осінь холодно, а взимку ... (холодніше, більш холодно).

У синтаксисі: перевірка вміння конструювати пропозиції. Дитині пропонують три слова (іменники в називному відмінку, дієслова в невизначеній формі), з яких він повинен скласти пропозицію (діти, гуляти, парк; рибка, акваріум, плавати).

Відповіді дітей даються після кожного завдання в такій послідовності: правильна відповідь, частково правильна і не правильна відповідь. В кінці перевірки проводиться підрахунок балів. Якщо більшість відповідей (понад 2/3) отримало оцінку 3, це високий рівень. Якщо більше половини відповідей з оцінкою 2, це середній рівень, а з оцінкою 1 – низький рівень.

ДОДАТОК Е

Діагностика здатності дітей до партнерського діалогу

У здатності до партнерського діалогу виділено три основних компонента:

1 - здатність слухати партнера;

2 - здатність домовлятися з партнером;

3 - здатність до емоційно-експресивного прибудові, тобто зараження почуттями партнера, емоційне налаштування на його стан, чутливість до зміни станів і переживань партнера по спілкування і взаємодії.

Дослідник спостерігає за особливостями прояви дітьми цих показників в спонтанно виникаючих ситуаціях або спеціально змодельованих. Потім проводиться аналіз даних спостережень за показниками таблиці.

Критерії	Показники	Показники	Показники
Вміння слухати	Спокійно, терпляче вислуховує партнера	Інколи перебиває	Не вміє слухати
Здатність домовлятися	Домовляється з легкістю і	Інколи сперечається,	Не вміє домовлятися

	спокійно	не погоджується, дратується	
Здатність до емоційної та експресивної перебудови	Легкістю експресивно прилаштовується до партнера	Прилаштовується з певними труднощами (за допомогою дорослих)	Зовсім не може прилаштуватися

На підставі даних таблиці можна встановити рівень розвитку у дитини здатності до партнерського діалогу:

Високий рівень - дитина спокійно, терпляче слухає партнера, легко з ним домовляється і адекватно емоційно прилаштовується.

Середній рівень - може характеризуватися низкою варіантів:

а) дитина вміє слухати і домовлятися, але не виявляє здатності емоційно прилаштовуватися до партнера;

в) іноді (в деяких ситуаціях) проявляє недостатньо терпіння при слуханні партнера, не цілком адекватно розуміє його експресію і ускладнюється домовитися з ним.

Низький рівень - тільки іноді проявляється одна із зазначених властивостей.